

Dainius Razauskas

Pasaulio sutvėrimas mintimi

1. SUTVĖRIMAS MINTIMI

Senajo Testamento Patarlių knygoje (3.19–20) pasakyta: „Išmintimi Viešpats padėjo žemės pamatus; su prattimu dangų padarė; jo žinojimu prasiveržė vandenų gelmės ir debesys lašina rasą.“ Pasak Deivido Maklagano: „Pradžios knygos pirmasis naratyvas sukūrimo pakopas irgi aprašo kaip dieviškųjų *fiat* seką, kurioje mintis ir galia, idėja ir jos realizavimas yra identiški ir vienalaidžiai.“¹ Paminėtinas ir Jono Evangelijos pirmasis sakinytis „Pradžioje buvo Žodis“, kuri šiaip jau galima būtų versti „Pradžioje buvo Protas“, nes graikų *λόγος* reiškia ir viena, ir kita². Į tai yra atkreipęs dėmesį Ernstas Kasireris: „Bene visų didžiųjų religinių kultūrų pasisakymuose apie sukūrimą drauge su aukščiausiuoju Kūrėju reiškiasi Žodis, ar kaip jo pasitelkta priemonė, ar kaip pats pirminis šaltinis, iš kurio radosi ir jis pats, ir kitos būtybės bei būties tvarka. Mintis ir jos ištarimas žodžiu paprastai laikoma viena, nes maštantis protas ir bylojantis žodis iš esmės yra neatskiriami. Užtat viename iš seniausių Egipto teologijos paliudijimų ši pirminė ‘širdies ir žodžio’ galia yra priskirta dievui kūrėjui Ptahui, kuria jis ir sukūrė visus dievus ir žmones, visus gyvūnus ir visa, kas gyva. Visa kas atsirado per jo širdies mintį ir lemiantį jo žodį... Čia, kaip yra pastebėjęs ne vienas mokslininkas, tūkstančius metų iki krikščionybės Dievas jau suvokiamas kaip dvasinė Būtybė, kuri *sumąstė* pasaulį prieš jį sukurdamas ir pasitelkė Žodį kaip išraiškos ir sukūrimo priemonę.“³ Dėl to prisimintinas čia ir Martynas Mažvydas: *Tasai Dievas dangų, žemę žodžiu vienu sutvėrė, / Šitu būdu žmones ir visus daiktus padarė*⁴.

Minėtasis egiptiečių kūrėjas Ptahas prisipažįsta: „Aš pamąsčiau savo širdy, aš sumaniu savo savy, aš atskiriau visus pavidalus“⁵. Ir Gintaras Beresnevičius yra pabrėžęs, jog „monoteistinių religijų Dievas pasaulį sukuria savo minties jėga, ‘iš nieko’. Šitokios idėjos išryškina Dievo absoliutumą. Galima pastebėti, kad ir kitose religijose (tiesa, labai retai) pasitaiko panašių įvaizdžių. Egiptietiškoje Memfio kosmogonijoje dievas Ptahas pasaulį sukuria minties jėga“⁶. Vargiai tik galima sutikti su Beresnevičiaus teiginiu, neva kitose religijose panašių vaizdinių pasitaiko „labai retai“. Štai senovės Egipte mintimi pasaulį sukūrė ne tik Memfio Ptahas, bet ir Heliopolio Ra: „Nebuvo dar dangaus, nebuvo žemės. Nebuvo dar nei dirvos, nei žemės ten. Aš sutvėriau juos ten iš Nuno [Chaos], iš nebūties. Aš neradau tenai sau vietos atsistoti. Aš pamąsčiau savo širdy, sumaniu priešais savo veidą. Ir sukūriau visus pavidalus... Aš sumaniu savo paties širdy, ir tapo daugybė būtybių savo gimtaisiais pavidalais“⁷. Pasak stoikų, jau vienas pirmųjų graikų filosofų, Talis iš Mileto, Dievą (*θεός*) laikė visatos Protu, ar Aumeniu (*νοῦς*), kuris ir sutvėrė

pasaulį iš vandens⁸. Panašiai mokė gnostikas Simonas Magas, esą pradžioje tebuvo Vienas Aukščiausiasis, kuris pirmiausia tapo Protu (*Nous*), tuomet iš savęs pagimdė Mintį (*Epinoia, Ennoia*), arba Išmintį (*Sophia*), o tada jau šiuo jo pagimdė visą pasaulį⁹. Kitų gnostikų mokymuose Aukščiausiojo protas ar žodis, kuriuo jis apvaisina savo porą, gali būti nusakomas įvaizdžiu ir prilyginamas sėklai, sutuoktinė Mintis gali gauti papildomą vardą, pavyzdžiui, Barbela (*Barbelo*)¹⁰, bet esmė dėl to nesikeičia. Panašaus laikotarpio helėniškame *Hermetiniame rinkinyje* (XI.20) sakoma: „Suvok Dievą taip: jis viską savyje laiko tarsi minčių (*hosper noēmata*) pavidalu – kosmosą, patį save, visumą.“¹¹ Senovės iranėnų *Avestos* aukščiausiasis Ahura Mazda pasaulio pradžioje pamąstė (*Jasna* 31.7): „Tebūnie bekrastės erdvės pilnos šviesų“, ir tapo taip; pasaulį jis sukūrė savo Geraja Mintimi, ar tiesiog Geraja Manà (*Vohu Manah*); pranašas Zaratuštra į Ahurą Mazdą kreipiasi (*Jasna* 31.11): „...mintimi Tu pradžioje sutvėrei būtybes“ ir t. t.¹² Viename iš autoritetingiausių vidurio iranėnų tekste *Proto doasios sprendimai* (*Dādestān ī mēnōg ī xrad*) sakoma, jog „tasai, kas (yra) visa ko gero kūrėjas, sukūrė kūrinius protu“, ir toliau vėl: „Kaip žinoma, Ormazdas sukūrė šiuos žemiškus kūrinius įgimtojo proto (galia).“¹³ Toks požiūris vėliau pereina į islamą, jo, pavyzdžiui, „laikėsi iš Vidurinės Azijos kilęs pirmasis didis Aristotelio veikalų komentuotojas al Farabis (870–950, po H 257–339). Jis ir jo sekėjai įrodinėjo, kad filosofija ir islamo apreiškimas neprieštarauja vienas kitam, ir mokė, kad Dievas kuria pasaulį maštydamas. Gydytojas ir filosofas Ibn Sina (980–1037, po H 370–429), Vakaruose išgarsėjęs sulotynintu Avicenos vardu, toliau plėtojo savo pirmtakų idėjas. Dievas, pasak jo, yra *prima causa*, o visa, kas tik gali egzistuoti, pirma esmingai egzistuoja kaip Dievo mintys“¹⁴.

Gerokai ankstesnis senovės indų *Rigvedos*¹⁵ kosmogoninis himnas (X.129.3–4) byloja:

*tāma āsīt tāmasā gūlhām āgre ’praketām salilām
sārvam ā idām
tuchyénābhy āpīhitām yād āsīt tāpasas tām
mahinājāyataikam
kāmas tād āgre sām avartatādhi māna so rétaḥ
prathamām yād āsīt
sató bāndhum āsati nír avindan hṛdí pratīṣyā kavāyo
mānīṣā*

Tamsa buvo apsupus tamsą pradžioje, vien vandeny-
nas be skirtybių [buvo] visa tai.

Tuštumoje kas patalpinta buvo, – kaitros galybė tą
Vieną pagimdė.

Geismas pradžioje jį apėmė, kuris buvo pirmoji
minties sėkla.

[Taip] būtų radusis iš nebūties aptiko, širdy ieškodami, išminčiai susimąstymu.

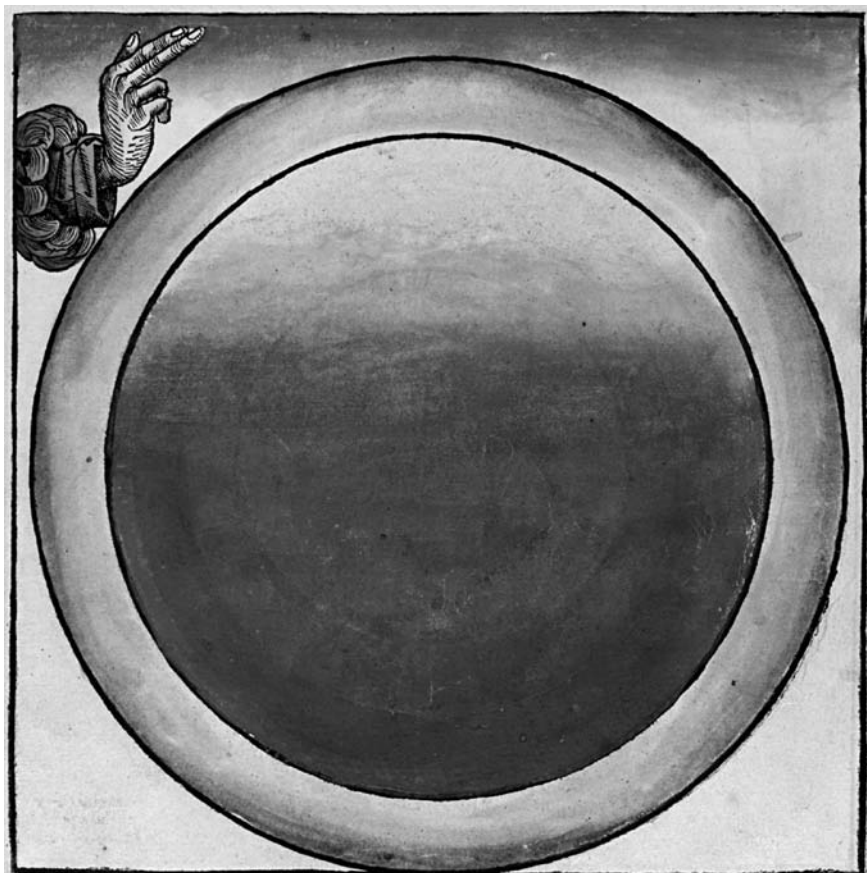
Taigi, iš chaoso gimusiame „Viename“, netrukus sukursiančiame pasaulį, pirmiausia randasi „minties sėkla“, kurią Ananda Kūmarasvamis tiesiog pavadino „kūrybiniu intelektu“¹⁶. Juoba kad ir „išminčiai“ (arba „poetai“), tarsi kartodami pirminę kosmogoniją, ir patys būtų nebūtyje atskleidė „susimąstymu“, arba „mąstydamis“. Taigi, nepraleidžia progos pabrėžti Šri Aurobindas, vedų dainių „rišių supratimu, pasaulis pirmiausia yra sąmonės darinys ir tik paskui fizinis darinys iš daiktų“¹⁷. Vėliau, senovės indų *Manu įstatymuose* (I.8–9, 12), apie Pirmąpradį sakoma: „Norėdamas iš savęs priveisti pasaulį visokių būtybių, visų pirma jis mintimis sutvėrė vandenį ir juose patalpino [savo] sėklą. Toji pavirto aukso kiaušiniu“ (*hiranyagarbha*), ir „Dieviškai glūdėjo tame kiaušinyje ištisus metus, o paskui pats mintimis perskyrė į dvi dalis“¹⁸, tuo kaip tik pradėdamas pasaulėkūrą. Panašiai teigia *Brihadaranjaka upanišada* (1.2.1): „Pradžioje čionai nebuvo nieko. Visa tai gaubė alkis, ar mirtis, nes alkis – tai mirtis. [Pamanęs,] ‘Lai aš tapsiu Pats’, Jis sukūrė protą (arba mintį: *tan mano’ kuruta*). Jis sukurtėjo, šlovę skelbdamas, ir, jam taip šlovę skelbiant, radosi vanduo“¹⁹. Kaip tik šitame pirmąpradžiame vandenyje paskui sutvirtėja žemė (1.2.2: „O tai, kas buvo vandens putos, sutvirtėjo ir žeme pavirto“) ir t. t. *Taitiryja upanišadoje* 2.1.2 (pagal kitą sistemą 2.1.1) sakoma: „Iš šito Atmano, ištis, rados erdvė (arba eteris), iš erdvės – vėjas (arba oras), iš vėjo – ugnis, iš ugnies – vanduo, iš vandens – žemė, iš žemės – augalai, iš augalų – maistas, iš maisto – žmogus“²⁰. O kadangi visa kas prasideda iš Atmano, tai, komentuotojo žodžiais, šio „sutvėrimo pradžia – visuotinės Sąmonės principas. Iš jos visų pirma randasi erdvė ir pirminė materija – eteris“, o jau „šioje eterinėje būklėje susidaro tolydžio sunkesni elementai – oras, ugnis, vanduo ir žemė“²¹. „Maitri upanišada“ (6.17) patikina: „Ištis, pradžioje visa tai buvo Brahmanas... Nesuvokiamas šis aukščiausias Atmanas, negimęs, neribotas, neišvaizduojamas, nemąstomas – pati Erdvė. Kai visa kas išnyksta, būdrauja jis vienas. Iš tiesų, iš šios erdvės Jis budina šitą [pasaulį], sunertą iš minčių. Per Jį visa tai mąstoma, Jame tai ir išnyksta.“²² Tokiose klasikinėse Indijos filosofinėse sistemose kaip joga bei sankhja (*sankhya*), Mirčios Eliadės patikinimu, irgi „matome, kad pasaulio sukūrimas – psichinis aktas“²³.

Ir budizmo *Lankavatara sūtra* aiškina: „Daugio pasaulis randasi iš sąmoninių polinkių ir vaizdijimo samplaikos. Nors šitai kyla iš sąmonės, žmonės tai laiko išoriniu dalyku, o aš vadinu tai sąmonės atspindžiu. Išorės nėra iš tiesų, visa regimybė – vien sąmonės kūrinys“²⁴. Sąmonė, ar veikia menta, visa ko šaltinis yra taivanietiškojo dzeno mokymuose²⁵. Labai graikščiai, išraiškingsiai, su toliaregiškais praktiniais pamokymais apie tai kalba tantrinio budizmo (vadžrajanos) atstovai tibetiečiai, pavyzdžiui, Tarthangas Tulku²⁶ ir Čiogjamas Trungpa; pastarojo žodžiais, trumpai drūtai, „pasaulis randasi mūsų mentoje, jis yra mūsų mentos sukurtas“²⁷. Arba: „Visas šis pasaulis yra mentos pasaulis, mentos padarinys.“²⁸ Panašiai žymusis dzeno mokytojas Vaka-

ruose Daizetasas Teitaras Sudzukis sako, kad „pasaulis yra intelekto konstruktas“, arba kad „visas šis pasaulis yra ne kas kita kaip mūsų intelekto rekonstrukcija“, arba, biblinės mitologijos vaizdiniais kalbant: „Pasaulis – tai Dievo mintis. Koks nors teologas pasakytų – Dievo valia. Jame sukurtėjo valia, ir ši valia sukūrė pasaulį. Taigi valia ir buvo jo kuriamoji veikla, o valia – tai mintis.“²⁹

Rytų, ypač Indijos, įtakomis įprasta aiškinti mūsų Vydūno pažiūras. Šiaip ar taip: „Ir tenka sakyti, kad minėtasis visatos atsiradimo vyksmas tegalėjo nusiduoti didžioje visą visatą aprėpiančioje sąmonėje. <...> Paprastai nepagalvojama, kad tam didžiam visatos sudarymui sąmoningumas yra būtinas. Ir tikrai retam kam teateina mintis, ar be sąmoningumo tai ir būtų galima. <...> Todėl ir tenka priimti, kad nesąmoningumas, kaip ir erdvė su laiku, yra kilę iš sąmoningumo, o ne atvirkščiai. Tikrai tas sąmoningumas turi būti nepalyginamai šviesesnis negu tas, kuris reiškiasi mūsų sąmone. Mąnytina, kad jis pasistato nesąmoningumą ir jame kaupia bei slepia visą turį ir turinį, jeib juo skelbtų esimą ir taip tarp tų kraštutinumų kurtų visatos gausą.“³⁰ Bet ir žymus XX a. pirmosios pusės latvių kultūros veikėjas, tautosakos žinovas, dievturių judėjimo pradininkas Ernestas Brastinis apie tradicinę kosmogoniją yra pasakęs: „Visas pasaulis suvokiamas kaip į medžiagą sutirštėjusi mintis.“³¹ Mums čia svarbu ir tai, kad medžiaga, materija – tai būtent sutirštėjusi mintis. Nes tai tas pat kas *sutvėrusi* ar *sutvėrta*.

Tokių kosmogonijos mintimi, mintyse ar iš minties pavyzdžių ištis galima aptikti ne tik geriausiai Vakaruose žinomose Paviduržemio ir indų-iranėnų tradicijose, bet visame plačiame pasaulyje. Antai buriatų kosmogoninis mitas byloja: „Prieš laiko pradžią, dar prieš gimstant dangaus gyvenojams tengeriams, tebuvo vien Amžinasis Giedras Dangus, gryna galimybė. Nebuvo nei šviesos, nei saulės, nei mėnulio, nei oro, nieko – tuštuma. Šioje tamsoje ir tuštumoje staiga užgimė neprilygstamoji Ehe Jehe Burchan (*Ehe Yehe Burkhan*), didžioji Deivė Motina, spindinti šviesa“, patyrusi, kad pasaulyje, be jos, daugiau nieko nėra, ji sušuko: „Aš nustatysiu ribas šiai beribei erdvei! Aš padėsiu pradžią šitam begaliniam laikui! Didi mano jėga, nepaprasta mano galybė! Visa kas yra mano galioje, viskas mano rankose! Nėra nieko, ko aš negalėčiau! Visa būtis – mano mintyse!“ Ir tada sukūrė šį pasaulį³². Afrikos nuerų žodis *cak*, reiškiantis pasaulio sukūrimą, pasak Edvardo Ivano Ivans-Pritčardo, kartu „gali reikšti žmonių vaizduotės kūrinius – pavyzdžiui, vaikui sugalvotą vardą, prasimanytą pasakojimą ar sudėtas eiles – ta pačia figūratyvine prasme, kaip kad mes kalbame apie aktorius sukurtą vaidmenį. Žodis tad žymi ne tik sukūrimą iš nieko, bet sukūrimą mintimi ar vaizduote, todėl ‘Dievas sukūrė pasaulį’ kartu reiškia ‘Dievas išmąstė pasaulį’ arba ‘Dievas įsivaizdavo pasaulį’“³³. Šiaurės Amerikos indėnų omahų tradicijoje, prieš atsirandant pasauliui, „visi daiktai buvo Vakondos (*Wakonda*) mintyse“³⁴. Kai kuriuose Kalifornijos indėnų kosmogoniniuose mituose, pasak Rafaelio Petaconio, „Kūrėjas elgiasi tiksliai taip kaip žiniuonis ir atlieka tuos pačius veiksmus. Kaip žiniuonis, jis dažnai sukabina arba išskečia rankas, čiaudi, pučia ir kartkar-

MICHAEL WOLGEMUT. *Pirmoji sukūrimo diena, medžio raižinys. Hartmanno Schedelio knygos Niurnbergo kronikos (1493) iliustracija*

tėm uždainuoja. Kitąsyk taip pat sakoma, kad jis gebas kurti vien minties galia, tiesiog valingu, itin intensyviu mąstymu. Iš tikrųjų tai ir yra sukūrimas *ex nihilo*, kai kuriems mokslininkams padaręs tokį išpūdį, betgi tai tas pats žiniuoniams plačiai būdingas gebėjimas sutelktu mąstymu sukelti atitinkamus padarinius. Šį gebėjimą sukelti padarinius vien mąstymu kaliforniečiai priskiria ir kitoms mitinėms būtybėms³⁵. Actekų pasaulio kūrėjas Mojokojatsinas (*Mo-yokoya-tzin*) pažodžiui yra „Ponas, kuris pats save išsigalvoja, arba susikuria“³⁶. Tas pat Pietų Amerikoje: „Daugelyje sukūrimo mitų – pavyzdžiui, mbja-guaranių (*Mbyá-Guarani*), desanų (*Désana*), chavantų (*Xavante*) – kūrinių išsiskleidžia iš pirmaprados dievybės minties, sapno ar ketinimo.“³⁷

2. SĄMONĖS MIGLA

Kai kuriose kosmogonijose, prieš Sutvėrėjo mintyse ar iš minčių susitveriant materijai, jos pirmiausia sutirštėja į miglą, pavirsta migla. Antai indėnų zunių pasaulio kūrėjas Avonavilonas (*Avonawilona*) „pastojo mintimi savy ir išmąstė ją išorės erdvėn, dėl to susidarė ir pakilo kupli migla, galingi augimo garai“, iš kurių paskui kondensavosi vandenys ir t. t.³⁸ Taigi migla čia įvaizdija Kūrėjo „išorėn išmąstytą mintį“, kitaip sakant, „mintį, virtusią daiktu“, arba „vidų, atsidūrusį išorėje“. Ir kai kuriose gnostikų kosmogonijose atitinkama sąmonės būseną pirmiausia „sutirštėja“ į miglą, rūką, iš kurio toliau susitveria pirmoji materija. Pavyzdžiui, gnostinėje *Tiesos Evangelijoje* (17.9–16): „Tėvo [Dievo] nepažinimas sukėlė širdgėlą ir siaubą. Širdgėla tapo tiršta kaip rūkas, tokia, kad pro ją nebebuvo galima nė matyti. Šitai įsitvirtino Klaida ir Tuštyje padirbo savo Materiją.“³⁹

Migla, kaip tarpinė materijos tirštėjimo, tvėrimosi būklė, aptinkama ir baltų tradicijose. Negana to, baltų kalbose, ypač lietuvių kalboje žodis *migla* turi šiuo atžvilgiu gana reikšmingų sąsajų, prie kurių dabar nuosekliai prieisime.

Taigi, Latvijoje, kad Dievs bija pasauli radījis, bija mūžīga migla „kai Dievas pasaulį sukūrė, buvo amžina migla“⁴⁰. Lietuvoje *Labai seniai, kuomet dar pasaulio nebuvo, gyveno tik tai vienas Dievas. Jisai gyveno miglose, o žemai po Jo kojomis buvo vanduo. Ilgą laiką Jisai gyveno tose miglose, bet galų gale vienam nusibodo; na, ir sumanė sutverti kokį nors gyvą daiktą*⁴¹. Ir, pasak Simono Daukanto, prieš Sutvarui sutveriant pasaulį, *pirma dumpys, beje, amžina migla, pasaulio vietoje viešpatavusi*⁴².

Mums dabar, kalbant apie pasaulio sutvėrimą mintyse ar mintimis, svarbu tai, kad migla įvairiose tradicijose paprastai suprantama perkeltine prasme – psichiškai, dvasiškai ir kitąsyk tiesiog siejama su mintimis, susimąstymu. Pavyzdžiui, rusų dainoje:

*Переكاتно красно солнышко
Закатилось за облачко,
Закативши, затуманилось.
Перехожа красна девица,
Перешла она из комнаты,
Перешодцы, становилася,
Становивши, призадумалась.*⁴³

Skaisti saulelė riduolėlė
Užsiriti už debesėlio,
Užsiritusi pasimiglojo.
Skaisti mergelė vaikštuonėlė,
Ji perėjo iš kambario,
Perėjusi sustojo,
Sustojusi užsigalvojo.

Štai kaip Buda abejoja, ar verta žmones mokyti jį nušvietusios išminties (*Madždžhima nikaja* XXVI): „Aistros apakins juos, ir jie neišvys, tirščiausios neišmanymo miglos apsupti.“⁴⁴ O štai kaip XX a. tibetietis budistas Sogjalas Rinpočė moko medituoti: „Tiesiog sėdėkite ramiai ir leiskite visoms jūsų mintims bei sąvokoms ištirpti skaidrioje pirmapradėje jūsų mentos prigimtyje. Tarsi išsisklaidytų debesys ar išgaruotų migla, atskleisdama giedrą dangų ir švytinčią saulę.“⁴⁵ Taip prisipažįsta ir Vydūnas: *Visos mano mintelės kaip debesėlio miglėlė, vėjui pakilus, išsiblaškę*⁴⁶. Panašiai Karlas Gustavas Jungas pasakoja apie vieną esminių, lemtingų savo susivokimų gyvenime: „Staiga trumpai akimirka mane apėmė stiprus jausmas, lyg ką tik būčiau išniręs iš tiršto rūko, o galvoje nušvito suvokimas – dabar esu aš. Už savęs jutau lyg miglos sieną, už kurios manęs dar nebuvo. Tą akimirką aš pasirodžiau pats sau. Tiesa, anksčiau aš irgi egzistavau, tačiau būdavo taip, kad viskas man tik rodydavosi. Dabar žinojau: aš esu, aš egzistuoju.“⁴⁷

Dažniausiai migla prilyginama ne šiaip sau mintims, o tokioms mintims ar būsenoms, kurios apniaukia protą, sąmonę, akis. Antai rusų posakis *у него туман в голове* ‘jo galvoje migla’ reiškia ‘jo mintys neaiškios, painios’; *туман в глазах, я все вижу в тумане* ‘migla akyse, viską matau migloje, pro miglą’ reiškia ‘blankiai, tamsiai, neaiškiai’; veiksmožodis *туманить* ‘migloti’ turi psichinę reikšmę ‘apgaukinti, mulkinti’⁴⁸; veiksmožodis *морочить* ‘mulkinti’ yra pasidarytas iš daiktavardžio *морок* ‘rūkas, ūkas, migla’⁴⁹ ir t. t.

Panašiai lietuvių kalboje 1) *ūkas* – tai ir ‘migla, rūkas, ūkana’, ‘padūmavęs oras, nedidelė migla’, ir ‘aptemimas (akių)’, o čia dar ir 3) *ūkas* ‘nuotaika, nusiteikimas, ūpas’: *Jam kaip kada koks ūkas užveina, teip ir padaro* (Svėdasai, Anykščių r.)⁵⁰. Štai kaip Norbertas Vėlius apibūdina tautosakos pateikėją Anelę Čepukienę: „Tik plačiai lyg vaiko atvertos akys sklidinios kažkokio laukimo, nerimo, ir neapsakomai greitai keičiasi jų išraiška. Čia jos giedros, džiaugsmingos, čia apsitraukia vos permatomu ūku, pranašaujančiu besartinančią negandą, čia kaip stambūs lietaus lašai iš jų pabyra ašaros.“⁵¹ Panašiai *blandas* – tai ir ‘ūkana, apsiniaukimas’, ir ‘akių neaiškumas, proto aptemimas’ bei tiesiog ‘apsnūdimas, apsilaušimas’: *Čystai sūbuoji, ar tave blandas ima, kad taip miego nori?* (iš Antano Juškos žodyno)⁵². Panašaus pobūdžio pavyzdžių iš įvairių kalbų galima būtų pateikti daug⁵³.

Mes dabar atkreipsime dėmesį į tai, kad fizinio pasaulio miglai, rūkui psichikoje ištis prilygsta apsnūdimas, miegas. Visuotinai, kaip štai senovės babiloniečių epe, kur apie užmigusį Gilgamešą pasakyta: „Sapnas dvelktelejo į jį tarsi dykumos rūkas.“⁵⁴ Arba Marko Aurelijaus melancholiškame teiginyje (*Pačiam sau* II.17), jog „visa, kas priklauso kūnui, yra kaip tekanti upė, o tai, kas priklauso sielai, yra sapnas ir migla“⁵⁵. Birutė Jasiūnaitė su Jelena Konickaja yra pastebėjusios: „Rusų kalboje palyginimas *туман* ‘migla, rūkas’ – *сон* ‘miegas, sapnas’ įtvirtintas žodyne: *легкий, как дремота, туман* ‘lengva kaip snaudulys, migla’, ir patvirtinamas pavyzdžiais iš poezijos tekstų: *туман окутывал, как сон* ‘migla apsupo tarsi miegas’ (I. Buninas); *плавают туманы, словно сны* ‘plūduriuoja miglos lyg sapnai’ (N. Gumilio-

vas).“⁵⁶ Žodžiai *туман* ir *сон* gali būti sukeičiami daugelyje rusų palyginimų⁵⁷.

Lietuvių kalboje ši semantinė sąsaja juolab ryški, nes palaikoma sąskambio. Štai būdvardis 1) *miglūs* reiškia ‘kuris greitai užminga, gerai miega’, o 2) *miglūs* – ‘miglotas’; daiktavardis 1) *miglius* reiškia ‘labai smulkus lietus, druokena, purkšna’ (taigi esmiškai ‘migla’), 2) *miglius* – ‘žioplys, puskvailis, užuomarša’, o 3) *miglius* – tiesiog ‘miegalius’; paminėtini ir posakiai *eiti, važiuoti į miglius* ‘eiti gulti, miegoti’; *miglinas kalbina marčiose* ‘miegas ima’, nors *miglinas* šiaip jau reiškia ‘miglotas’, ir t. t.⁵⁸ Čia ir Henriko Radausko eilutė: *Pro miglą miegas man melsvai pamoja*⁵⁹. Miglotas, apsiniaukęs, darganotas oras savaime sukelia mieguistumą, pavyzdžiui: *Jau lynol[ja] po biškį, dėl to man miegas ein* (Vegeriai, Akmenės r.)⁶⁰. Gerai žinomas yra posakis *migla, miglas pūsti į akis* ‘meluoti, apgauti’; *Pučia žmogui miglą į akis* (Jurbarkas); *Nepūsk miglos į akis* (Biržai); *Vyruk, miglas į akis puti* (Šilalė) ir t. t.; savo ruožtu *miglapūtys* yra tas, ‘kas miglą į akis pučia, akių dūmėjas, melagis, apgavikas’⁶¹. Ir latviai turi patarlę: *Nepūt nu citam miglas acis* „Nepūsk kitam miglos į akis“⁶². O štai vienoje lietuvių pasakoje pučiama nebe migla, o pats miegas: *Ką tik sugulus, ponia ant pono pradėjusi pūsti miegą, ir jai pasirodė, jogei jau užmigęs jos vyras*⁶³. Pasitaiko ir matyti neaiškiai, kaip per *miglą*, pavyzdžiui: *Ans susirgo akivalka, dėl to bemato kaip par miglą* (Grūšlaukis, Kretingos r.); *Vos laikausi ir matau visus kaip per miglas* (Vincas Krėvė); savo ruožtu pasitaiko kaip per *miegą* girdėti: *Kaip per miegą (neaiškiai) išgirdau vyrų balsus ir moterų rėkavimą* (Jonas Biliūnas)⁶⁴.

Migla ištis trukdo aiškiai matyti, visai tiesiogine prasme. *Šiandien iš ryto labai buvo didelė migla, kad per tris žingsnius žmogus žmogaus negalėjo matyti* (Laižuva, Mažeikių r.); *Matau kaip per miglas (neaiškiai)* (iš Jono Basanavičiaus surinktų pasakų) ir pan.; tad nestebėtina, kad ir pats žodis *migla* turi reikšmę ‘tai, kas trukdo žiūrėti, matyti’: *Ma[n] tie akiniai miglas daro* (Alksnėnai, Vilkaviškio r.); *Galva svaigsta, miglos akyse rodosi* (Geistarai, Vilkaviškio r.); ir tai rasi bus pati pirminė, pamatinė šio žodžio reikšmė – dėl to paminėtinas ir ištiktukas *migli*, kuriuo nusakomas vaikščiojimas apsilbausus, taigi prastai matant: *Jau toks žioplai: migli, migli kiaurai – visiems katinams uodegas numyniojo* (Tirkšliai, Mažeikių r.); ir veiksmožodžiai *miglinėti, miglinti* ‘vaikštinėti gerai nematant’: *Ans miglinėja, t. y. kaip miglo[ ] vaikščioja* (iš A. Juškos žodyno); *Nemiglinėk kaip akių nustojęs!* (Ylakiai, Skuodo r.); *Ko čia miglini kaip migla, ar nematai, kad peilis ant pečiaus guli!* (Renavas, Mažeikių r.); savo ruožtu *ap-miglinti* reiškia ‘apgauti’; *migliotas* – tai ir ‘miglotas, aptrauktas miglos’ (tai savaime gali lemti prastą regėjimą: *Mato kaip migliotą dieną (silpnai)* (Vainutas, Šilutės r.), ir ‘aptrauktas (apie akį): *Migliota akis, nematau* (Pajūris, Šilalės r.); atitinkamai *miglioti* – tai ir ‘migloti, kilti miglai, trauktis migla’, ir ‘blaustis, trauktis lyg migla (apie akis): *Seno žmogaus alys migliol[ ]* (Skaudvilė, Tauragės r.); atitinkamai *migliuoti, (apsi)miglėti* (*Galva ėmė svaigti, akys apsimiglojo* Vytautas Montvila) ir t. t.⁶⁵ Kita vertus: *Nuo tų vaistų taip kaip migla nuo akių nukrito* (Joniškis); *Mamai kaip migla nuo akių nuslinko* (Luokė, Telšių r.)⁶⁶.

Ir perkeltine, kerų prasme monininkai *žmonėms migla akis užtraukdavo*; nes, Jūratės Šlekonytės apibendrinimu, tradicijoje „melavimo, apgavystės veiksmas įsivaizduojamas kaip regėjimo aštrumo praradimas, panardinimas migloje, rūke, dūmuose, akių uždengimas, dėl kurio išsikreipia tikroviškas vaizdas.“⁶⁷ Savo ruožtu: *Tol truko tas gerumas, kol nuslinko miglos nuo akių* (Juozas Švaistas)⁶⁸.

Kartu su Mokytoju Ekhartu „čia galima pateikti ir kitą palyginimą: saulė šviečia be perstojo, tačiau kai tarp mūsų ir saulės atsiranda debesys ar rūkas [arba migla], mes nebematome jos spindesio. Lygiai taip pat ir tada, kai pati akis serga, yra pažeista arba uždengta, šviesos ji nebemato“⁶⁹. Palyginimas irgi nuo seno pasitelkiamas ne tik tiesiogine, bet ir perkeltine, dvasine prasme, kaip štai helėnizmo laikų hermetiniame veikale *Asklepijas, arba Hermio Trididžiojo šventoji knyga į Asklepiją*, pasak kurio: „Mes, žmonės, matome, kas danguje, tarsi pro rūką, tik tiek, kiek mums tai leidžia žmogiškieji jutimai“; bet kai nušvinta „Šviesa, nušviečianti protą, kaip saulė žemę“, sielos „daugiau nebegali apniaukti jos pasiklydimų rūkas“⁷⁰. Martinas Ličfyldas Vestas yra pastebėjęs, kad jau Homero epuose „[n]ematomumas yra iš dalies racionalizuotas kaip priedanga kerais užleisto rūko debesiu. Tai būdinga Homero dievų savo išrinktiesiems teikiama paslauga“, antai *Iliadoje* III.380–382: „Bet Afroditė, dievaitė galinga, staiga ją [Aleksandrą] pagrobus, / Pridengė, tirštą užleidusi miglą, ir stačiai į rūmų / Gulimą kambarį, kvaipo saldaus pilnutėlį, padėjo“; XX.443–444: „Tačiau Apolonas paėmęs nutraukė / Hektorą greitai į šalį ir uždengė debesiu rūko“; paskui (XXI.597–598) vėl Apolonas: „Ėmė Agenorą greitai ir uždengė debesiu rūko, / Liepė paskui jam ramiai sau į šalį nueit iš kautynių“; taip pat *Odisėjoje* (VII.14–17): „Tuokart šviesus Odisėjas pakilo keliauti į pilį. / Miglą tirščiausia užleido Atėnė, norėdama labo / Vargšui keleiviui, kad koks nors fajakas, išdykęs drasuolis, / Jį susitikęs, neimtų kabintis ar tyčiotis, klausti“ ir pan.⁷¹

Visos aptartos sąsajos tarp miglos, miego (apsnūdimas, apsiblausimas, nesąmoningumas) ir prasto regėjimo kaip tik sudaro semantinę pagrindą, kuriuo remiantis žodžiai lie. *miglà*, la. *migla*, sl. **mьgla* 'migla' ir kai kurie kiti yra kildinami iš ide. šaknies **meigh-* 'mėrkėti, mirksėti, mirgėti, darytis tamsu prieš akis' ir, vadinasi, kilme tiesiogiai yra susiję su tos pačios šaknies sl. **migati* 'mirksėti, mirkčioti, mirgėti', lie. *miegóti*, *mìgti*, *miėgas*, la. *migt*, *miegs* ir kt.⁷² Nes mirksėjimas, mirkčiojimas irgi trukdo žiūrėti ir aiškiai matyti, o miegas – tiesiog visai užmerkia akis. Vytauto Mažiulio ši reikšmių raida nusakyta kaip 'mirksėjimas' > 'užsimerkimas' > 'užmigimas'⁷³. Taigi miegas yra savotiškas sulėtintas mirktelejimas, užtrukusi aki-mirka, juolab būdingai prarandant laiko nuovoką. Kaip štai pasirodė Gilgamešui, nubudusiam po ilgo ir kieto miego: „Įveikė miegas mane akimirka vieną!“⁷⁴ Gyvojoje lietuvių kalboje ši reikšmių sąsaja tebėra aiškiai juntama, miego būseną priskiriant pačioms akims, taigi akių užmerkumą tiesiog sutapatinant su miegu: *Miegai lenda į akis, net širdis alpsta* (Žemaitė); *Pavargsta akys, miego nemiegotos* (Gargždai, Klaipėdos r.); *Akys pilnos miego, smengu į žemę visas* (Šatės, Skuodo r.); *Į akis man miegas traukias* (Jokūbo Brodovskio žodynas); *Iš miegų (tik pabudęs, su užmiegotomis akimis) neįmačiau*

(Geistarai, Vilkaviškio r.); *Jų akys buvo pilnos miego* (Jono Bretkūno Postilė); *Ir viena akis miego nor* (Laukuva, Šilalės r.); *Nors ilsėjaisi, bet, kaip sakoma, viena akis miegojo, kita – žiūrėjo* (iš neįvardytų raštų); vaiką migdant niūniuojama: *Užmiegu miegu viena akytė, užmiegu miegu kita akytė* (Anykščiai); panašiai tradicinės pasakos apie vienaakę, dviakę ir triakę raganos dukteris (ATU 511) variantuose našlaitė migdo jų stebinčias akis: *Miegū, akele, miegū – i ažmigo akelė; Miegū, akele, miegū ir kita, miegū, akele, miegū ir trečia; Užmik, akyte, užmik, kita, užmik, akyte, užmik, trečia. Ir užmigo visos trys akys – ir nematė šito* (kaip jautukas padėjo našlaitei atlikti raganos užduotį).⁷⁵ Tas pat latviškuose pasakos variantuose: *Miga, miga vien' actīna, / Drīz aizmiga otr' actīna!* „Mik, užmik, viena akele, / Greit užmigs antra akelė!“ ir pan.⁷⁶ Paminėtini čia ir tokie visas tris nagrinėtas reikšmes jungiantys žodžiai kaip lie. *mirksėti* 'būti prisimerkusiam, mieguistam, apsnūdusiam' ir 'būti apsiniaukusiai (apie dieną)', taigi miglotai; *mirksėjnė* 'darganota diena', vadinasi, miglota; *márkstytis* 'mirkčioti' ir 'niauktis, niaukstyti'⁷⁷; taip pat bulgarų *музла* 'akies vokas, blakstienos', makedonų *музла* 'dažnai mirksinti moteris' ir kt.⁷⁸

Taigi lietuvių kalbos žodžiai *migla* ir *migti*, *miegoti*, *miegas* yra bendrašakniai, ir tai visai paprastai paaiškinama. Tačiau paprastas, buitiskas jų tarpusavio ryšio paaiškinimas anaipol neneigia ir neturi nustelbti mitinės, kosmogoninės jo reikšmės – būtent, kad *migla* gali būti figūratyvinis *miego* atitikmuo, regimas *miego* įvaizdis, o *sutvėrimas iš miglos* – tiesiog vaizdžiai perteiktas *sutvėrimas iš miego*, ar *sutvėrimas miegant*, kaip pasaulio atsiradimo Kūrėjo sąmonėje viena iš sampratų, kaip kosmogonijos mintyse atmaina. Ja sekant, aukščiausiaji būdraujanti sąmonė pirmiausia apsiblausia, taip, kad joje, vaizdžiai tariant, susitelkia *miego migla*, iš kurios, jai toliau „tirštėjant“, ir *susitveria* šis „medžiaginis“ pasaulis. Taigi pasaulis, sutvertas Dievui užmigus, miegant, ir yra ne kas kita, kaip Dievo sapnas.

3. SUTVĖRIMAS DIEVUI MIEGANT

Lietuvių tautosakoje yra tokia kosmogoninė saktė, kurioje žemė kaip tik atsiranda Dievui užmigus, miegant. Yra užrašyti šeši šios saktės variantai⁷⁹. Bene iškalbingiausias, užrašytas 1957 m. Pikčiūnuose, Utenos r., byloja:

Nebuvo nieko, tik vanduo. Tais vandenimis yrėsi mažas laivelis, kuriame sėdėjo Dievas, o velnias yrė. Pagaliau juodu nutarė pasilsėti, tiktai nėra kur. Tada ir sako Dievas velniui: „Nerkis į dugną ir iškelk iš ten saują žemių“. Velnias murk į gelmę. Po valandos iškiilo, atgniauzė kumštį, o ten nieko – vanduo viską buvo išploves iš delno. Murktelejo kitą kartą – vėl nieko. Murktelejo trečią kartą. Šį kartą Dievas apžiūrėjo velnio plaštaką, pirštus. Tik po nagais buvo neišplauta truputėlis dumblo. Dievas iškrapštė velnio panages, sulipdė iš tų trupinėlių grumstelį ir, padaręs mažą salelytę, padėjo ją ant vandens. Prie jos prisirybė su laiveliu. Dievas išlipo ant salelės, atsigulė ir užmigo, o velnias miegoti negali. Kaip čia nusikračius tuo Dievu, – vis galvojo jisai. Tada jau vienas liktų viešpačiu pasaulyje. Ir nutarė Dievą prigirdyti. Nutvėręs jį miegantį, ėmė tempti prie kranto už kojų. Bet krantas vis tolyn ir tolyn slenka. Tada velnias ėmė tempti priešingon pusėn

į kitą krantą. Bet ir tasai tolo ir plėtėsi. Taip velnias tąsė miegančią Dievą už kojų po salą ir pagaliau pastebėjo, kad sala jau nebe sala, o be galo be krašto didelis žemės plotas. Pagaliau nubudo Dievas ir, pamatęs velnio piktus kėslus, nugramzdino jį pragaran, o žemėn paleido gyventi žmogų.⁸⁰

Kitas paminėtinas užrašytas prieš 1928 m. Ramygalos apylinkėse, Panevėžio r. (ar tautosakos rinkėjo tik perpasakotas savais žodžiais?):

Kartą keliavęs per pasaulį Dievas ir velnias. Visa žemė buvusi vandens apsemta. Dievas pavargęs, paliepęs velniui nerti į dugną ir atnešti saują dumblo. Tris kartus velnias nėręs, bet dugno vis nepasiekęs. Tada Dievas iškrapštes savo panages, ir iš tų žemių pasidariusi sala. Dievas atsigulęs ir užmiegęs. Velniui pasinorėję Dievą paskandinti. Jis paėmęs Dievą už kojų ir ėmęs vilkti į vandenį. Bet sala vis didėjusi ir didėjusi, vanduo traukėsi tolyn ir velnias negalėjęs Dievo paskandinti. Taip iš salos pasidariusi visa mūsų žemė. Galop Dievas nubudęs ir nutrėmęs velnią pragaran.⁸¹

Dar vienas, labai jau išplėtotas, sakmės variantas tautosakos rinkėjui Jonui Miglinui piemenės buvo papasakotas 1901 m. Bakšiuose, Alytaus r., ir jo paskui užrašytas iš atminties, primiršus pabaigą:

Labai seniai, kuomet dar pasaulio nebuvo, gyveno tikrai vienas Dievas. Jisai gyveno miglose, o žemai po Jo kojomis buvo vanduo. Ilgą laiką Jisai gyveno tose miglose, bet galų gale vienam nusibodo; na, ir sumanė sutverti kokį nors gyvą daiktą, su kuriuo Jisai galėtų linksmai dienas praleisti. Taigi sutvėrė angelą, su kuriuo ilgą laiką pragyveno. Pagaliau angelas pradėjo nerimastauti, kad miglose reikia gyventi ir nėra nė ant ko atsistoti. Tada Dievas liepė jam pasinerti vandenin ir iš ten išnešti viršun kelis grūdėlius žemės. Angelas pasinėrė sykį ir ilgai ilgai landžiojo vandenyje, bet nerado; tuom syk Dievas liepė ir antrų syk nertis, bet ir vėlei nerado; Dievas liepė ir trečių syk nertis, ir kuo giliausiai. Dabar tik už kiek laiko angelas išnešė po nagų kelias smilteles, ir Dievas iš jų sutvėrė sklypą žemės ir paleido jį ant vandens plūkoti, o pats su angelu atsistojė ant jo. Bet angelui nusibodo ilgai ant žemės stovėti ir prašo savo Viešpaties, kad žemę padidintų, kur galima būtų atsistoti, o net ir atsigulti. Išklause Dievas savo tvarinio meldimo ir žemės sklypą padidino. Dabar jau mėgins Dievas su angelu pirmą syk atsigulti ir pamiegoti. Bet angelas kol kas neužmigo: jisai manė Dievą nustumti nuo tos žemės. Kada nudavė [atrodė] jam, kad jau šis užmigo, – nors Dievas visai nemiegojo, – pradėjo jisai savo Dievą traukyti ir stumdyti už kojų nuo [žemės] krašto vandenin. Bet buvo veltui, nes stumiant ir traukiant Dievą vandenin, žemė tame šone didinosi, į kur stūmė ar traukė. Ant galo Dievas pabudo ir užklause jo, ką jis daręs, kad nemiegas. Angelas, žinomas daiktas, teisinosi, bet Dievas sugavo meluojant ir pasakė, ką jis daręs...⁸²

Variantas išsiskiria pasakotojo intarpu, esą „Dievas visai nemiegojo“, suprask, tik apsimetinėjo miegas, nors prieš tai, kaip ir kituose variantuose, sakoma jį atsigulus „pamiegoti“, o pabaigoje vėl priduriama, jog „ant galo Dievas pabudo“, vadinasi, vis dėlto miegojo.

Tiesa, dar kitas sakmės variantas, užrašytas 1936 m. Iglirkėlių apylinkėse, Marijampolės r., vėlgi teigia Dievą tik apsimetus miegantį:

Dievas, betverdamas pasaulį, atsigulė pailsėti. Jis apsimetė miegas. Atėjo velnias, pamatė, kad Dievas miega, norėjo jį įmesti į vandenį, kad Jis prigertų. Netoli nuo Dievo buvo jūra. Velnias, paėmęs Dievą, bėga prie jūros. Jūra vis tolyn ir tolyn. Velnias pamatė, kad kitame krašte ir vanduo. Tai jis su Dievu į kitą kraštą bėgo, bet ir ten vanduo vis tolyn ir tolyn bėgo. Mato velnias, kad nieko nepadarys, vėl atnešė Dievą į tą pačią vietą, kur gulėjo, ir paguldė.⁸³

Taigi, ar Dievas iš tikrųjų miegojo, ar tik apsimetinėjo? Į šį klausimą galima pamėginti atsakyti dviem atžvilgiais: tekstologiniu ir metafiziniu. Pirmuoju – abu sakmės variantai, teigiantys Dievą tik apsimetinėjus miegant, yra akivaizdžiai nutolę nuo pradinio siužeto branduolio: pastarajame išvis užmirštas nėrimas į dugną (itin archajiška ir plačiai paplitusi mitinės kosmogonijos ypatybė), o ankstesnis vietoj velnio mini angelą, taigi yra paveiktas krikščionybės. Galima įtarti, kad krikščioniškai išauklėtam žmogui išvis sunku suvokti, jog Dievas gali taip paikai elgtis: užmigti ir leisti velnio tąsomai už kojų, tad jeigu jau jis taip darė, tai tikrai tik apsimetinėdamas ir taip ketindamas velnią pergudrauti... O metafiziniu požiūriu, tiesą sakant, nėra skirtumo, ar Dievas tikrai miegojo, ar tik „apsimetinėjo“: viena vertus, čia išvelgtina budraus sapnavimo galimybė, juolab tikėtina aukščiausios dieviškos sąmonės atveju; kita vertus, ir užsimiršdamas („iš tikrųjų miegojo“), ir likdamas sąmoningas („apsimetinėjo miegas“), vis tiek Dievas žemę sutvėrė „miegojimo būdu“, miegui esant būtinu sutvėrimo veiksmu.

Be to, iš šių sakmės variantų Dievą sakoma apsimetinėjus miegant tik dviejuose, ir dargi viename iš jų paskui vis dėlto pripažįstama jį nubudus, vadinasi, iš tikrųjų miegojus. O kiti keturi dėl Dievo miego nepalieka jokių abejonių. Štai dar du likusieji.

Ariogaloje, Raseinių r., tarp 1936 ir 1938 m. užrašytas variantas:

Kart kelias per pasaulį Dievas ir velnias. Vesa žemė buvo vandens apsemt. Dievas pavargęs, palieps velniui nerti į dugną ir atnešti saują dumblo. Tris kart velns nėrė, bet lig dugnu nepasinėrė. Tad Dievas iškrapštes sau panagas ir padarė iš tos žemės sala. Dievas atsigul ir užmiegė. Velnis panorėjo Dievas paskandinti. Jis paėmė Dievą par kojų ir vilk į vandenį. Bet sala vis didėjo, vanduo traukėsi tol' ir velns negalėjęs Dievas paskandinti.⁸⁴

Ir galiausiai variantas iš Salako, Zarasų r., girdėtas 1941 m.:

„Kadu tversi žemį?“ – klausia velnias Dievą. „Tai do pirma pamiegosiu“, – atsakė Dievas. Ir atsigula Dievas pamiegot. Tai duok dabar velnias Dievą nuneš ir nuskundins. Neša neša ir vis niekaip negali prieit velnias undenia. Privarga ir padeja Dievą, – pasislės. Tam karti Dievas nubunda. „Kadu tversi žemį?“ – vėl klausia velnias. „Jau sutveriau“, – tas atsake. Pirma buva visur unduo ir unduo, o žemės buva suvis nedaug. A tadu kai velnias bega su Dievu, tai Dievas jau sutvera visų žemį...⁸⁵

Čia tiesiog prikišamai sakoma Dievą sutvėrus žemę per miegą, miegant.

Negana to, žemės atsiradimo Dievui miegant motyvas neabejotinas ir atitinkamoje rusų kosmogoninėje sakmėje, užrašytoje XX a. pradžioje, tik susietas ne su pačiu žemės sutvėrimu, o su jos išsiplėtimu, išaugimu iš pirmą kartą salelės, kaip ir kituose lietuviškuose variantuose:

Когда творение земли завершилось, тогда Бог задумал отдохнуть. Вытащил он лодочку из воды на землю, перевернул ее вверх дном, а сам улегся около лодочки и скоро уснул крепким сном. Сатана при виде уснувшего Бога замыслил недоброе дело – он задумал погубить Бога. Сатана думал так: «Брошу я сонного Бога в воду и утоплю его, и тогда земля будет моя, и лодочка будет моя.» Взял Сатана Бога и понес его к берегу. Но по мере приближения Сатаны к воде земля перед ним все росла и ширилась, а вода перед ним все убегала да убегала. Так Сатана и не мог донести Бога до воды. Повернул тогда Сатана в другую сторону и понес Бога к другому берегу земли, думал, не удастся ли бросить Бога с другого берега земли. Но и там повторилась та же история. Тогда Сатана положил Бога на прежнее место, около лодочки, как будто бы он и не касался Бога.⁸⁶

Žemės sutvėrimui pasibaigus, Dievas sugalvoja pailsėti. Išvilko jis valtelę iš vandens ant žemės, apvertė ją dugnu į viršų, o pats atsigulė šalia valtelės ir netrukus užmigo kietu miegu. Šėtonas, matydamas užmigusį Dievą, sumanė nedorą darbą – jis sumanė pražudyti Dievą. Šėtonas galvojo taip: „Mesiu aš miegantį Dievą į vandenį ir paskandinsiu jį, ir tada žemė bus mano, ir valtelė bus mano.“ Paėmė Šėtonas Dievą ir neša kranto link. Tačiau kuo arčiau vandens jisėjo, tuo labiau žemė prieš jį augo ir plėtėsi, o vanduo nuo jo vis bėgo ir bėgo. Taip Šėtonas ir nesugebėjo prinešti Dievo iki vandens. Pasuko tada Šėtonas į kitą pusę ir neša Dievą kito žemės kranto link, galvojo, gal pavyks numesti Dievą nuo kito žemės kranto. Bet ir ten pasikartojė ta pati istorija. Tada Šėtonas paguldė Dievą į ankstesnę vietą, šalia valtelės, tarsi nė nebūtų Dievo lietiš.

Ta pati sakmė kaip lietuvių ir rusų, kone žodis žodis (su velnio nėrimu pirmųjų vandenų dugnan, žiupsnelio dumblo parnešimu panagėse ir t. t.), XIX a. pabaigoje užrašyta Bulgarijoje: „Iš to žiupsnelio Dievas sutvėrė žemę. Dievui užmigus, velnias ėmė tąsyti Dievą kranto link, stengdamasis nuskandinti. Bet žemė vis plėtėsi, tad velnias taip ir nepasiekė vandens.“⁸⁷ Sakmė su žemės atsiradimu Dievui miegant žinoma Ukrainoje, Bukovinoje⁸⁸, apskritai būdinga slavams⁸⁹.

XX a. pradžioje ji užrašyta ir Moldavijoje (kuri tuomet buvo Rumunijos sritis) bei kitur Rumunijoje: „Iš dumblo, užsilikusio velnio panagėse, Dievas padarė žemės kalvą, ant kurios atsigulė pailsėti. Matydamas Dievą miegant, Šėtonas nusprendė numesti jį į vandenį ir paskandinti, kad liktų vienintelis viešpats žemėje. Bet kuo toliau Šėtonas vilko Dievą, tuo labiau po juo augo ir plėtėsi žemė. Ir taip žemė plėtėsi tol, kol vandeniui visai nebeliko vietos.“⁹⁰

Pasak M. Eliadės: „Mongolų variantas sudėtingesnis. Očirvanis (*Očirvani*) ir Tšagan-Šukurtis (*Tšagan-Šukurty*) nusileido iš dangaus ant pirmųjų vandenyno. Očirvanis paprašė Tšagan-Šukurčio nerti ir parnešti jam

molio. Paskleidę molį ant vėžlio jiedu abu užmigo. Tada pasirodė velnias Šulmus (*Šulmus*) ir pamėgino juodu nuskandinti, bet rezultatas buvo toks pat: žemė plačiai išplito į šalis.“⁹¹

Motyvas žinomas ir Sibiro ugrofinams: „Anot chanų sakmės, piktoji dvasia Kyn' Lungas (*Кынъ-Лунг, Кин-лунк*), pasinaudodamas tuo, kad [aukščiausiasis Dievas] Numi Torumas miega, ėmė tąsyti jį žeme, stengdamasis nuskandinti, ir dėl to atsiradę žemės nelygumai.“⁹²

Žemės sutvėrimas Dievui miegant tad anaip tol nėra jokia lietuviška keistenybė, motyvas gana plačiai žinomas pasaulyje. M. Eliadė šį „miegantį Dievą“ griežtai skiria nuo krikščioniškojo Dievo ir sieja su daugelyje pirmųjų tautų žinoma *Deus otiosus* – atitolusio, nebesikišančio į pasaulio reikalus Dievo samprata.⁹³ Pavyzdžiui, Birmos khamių antropogoninėje sakmėje pirmuosius žmones, Dievo nulipintus iš molio, bet dar neprikeltus gyventi, naktį vis surydavo atšliaužusi baisi gyvatė. Dėl to Dievas sutvėrė šunį, kad šis nuvytų gyvatę šalin. Perpasakojęs sakmę, Džordžas Freizeris priduria: „Bet khamiai mano, kad mūsų laikais Dievas kietai miega, o gal gyvatė pasidarė drąsesnė, nes, nepaisant šunų staugimo, žmonės miršta. Jeigu Dievas nemiegotų, tai nebūtų nei ligų, nei mirties. Tik tuomet, kai jis užmiega, atšliaužia gyvatė ir užmuša mus.“⁹⁴ Vis dėlto abejotina, ar Dievo miegas tikrai reiškia „nesikišimą“, nes mūsų atveju kaip tik taip atsiranda žemė, pasaulis.

Ir kitais atvejais Dievas kartais įsikiša į pasaulio reikalus „miegojimo būdu“. Štai vienoje latvių pasakoje buvo trys broliai, du protingi, trečias – kvailas. Karalius paskelbė savo dukterį atiduosiąs tam, kas pas ją atvyksias aukso laivu, kuris ir vandeniui plauktų, ir žeme eitų. Protingieji kibo į darbą. Tada pas juos apsilankė senelis Dievas ir paprašė valgyti, bet tie atsakė neturį nei laiko, nei per daug maisto.

Tada senukas nuėjo pas kvailutį ir jo prašo valgyti. Kvailutis sako ir pats mažai turįs, bet, kiek turįs, tiek ir duosias. Abu juodu pavalgė. Tada senukas sako: „Dabar eiva numigti!“ Kvailutis sako: „Kur čia miegosi? Turiu laivą dirbtis. Reikės pas karalaitę važiuoti, o laivas dar nebus baigtas.“ O senukas jį prikalbinėja: „Na tik einam, kai atsikelsi, laivą rasi gatavą.“ Gerai. Atsigulė. Išsimiegojo. Vos tik pabudo – ogi laivas spindėte spindi.⁹⁵

Jeigu visas pasaulis išties yra Dievo sapnas, tai jam juk bepigą susapnuoti bet ką!

4. PASAULIS – SAPNAS

Štai ištrauka iš Pietų Amerikos indėnų uitotų kosmogoninio mito, užrašyto Polo Radino:

Pradžioje nebuvo nieko, vien regimybė, niekas iš tikrųjų neegzistavo. Kai mūsų Tėvas ją palietė, tai tebuvo vaidulys, iliuzija. Tai, ką jis sugriebė, buvo kažkas mįslinga. Nieko nebuvo. Sapn o g a l i a mūsų Tėvas Nainema, Kuris-tera-regimybė, prispaudė šitą vaidulį sau prie krūtinės ir paniro į susimąstymą. Nebuvo nė medžio, kuriuo būtų galima šį vaidulį paremti, ir vien savo kvėpavimu Nainema laikė šią iliuziją, pririštą prie s a p n o g i j o s. Jis pamėgino užčiuopti, kas yra jos dugne, bet

neužčiuopė nieko. „Aš pririšau tai, kas neesti“, – tarė jis. Tenai nebuvo nieko. Tuomet mūsų Tėvas pamėgino vėl ir atidžiai ištyrė to kažko dugną, bet jo pirštai teužčiuopė tuščią vaidulį. Jis pririšo šią tuštumą prie sapno gijos ir ištrėškė ant jos stebuklingų klijų. Šitaip, savo sapnu, jis laikė ją tarsi neapdorotos medvilnės pūkų kuokštą. Jis užgriebė šito vaidulio dugną ir ėmė trypti jį, kol galiausiai jau galėjo pailsėti ant žemės, kurią sapnavo.⁹⁶

Gana reikšmingi struktūriniai sutapimai su ką tik aptarta sakme apie žemės sutvėrimą Dievui miegant: pradžioje nebuvo nieko, vien Dievybės regimybė, sapnas, kurio „dugne“ ji iš kelinto karto kažką užčiuopė ir iš to kažko savo sapnavimo galia galiausiai sutvėrė pirmąją tvirtumą, ant kurios jau galėjo „pailsėti“. Tik čia Dievybė nuo pat pradžių viską daro sapnuodama, kitaip tariant, viskas nuo pat pradžių vyksta Dievybės sapne, o aptartoje sakmėje Dievo miegas perkeltas į patį tą „pasilėjimą“, atsigulus ant pirmojo sutvėrto žemės lopinėlio ir užmigus. Tačiau galų gale žemė iš tos salelės vis vien atsiranda Dievui jau užmigus, miegant.

Tačiau prisiminkime ką tik pateiktą lietuvišką sakmės variantą iš Salako: „Kadu tversi žemi?“ – klausia velnias Dievui. „Tai do pirma pamiegosiu“, – atsako Dievas. Ir atsigula Dievas pamiegot. <...> Tam karti Dievas nubunda. „Kadu tversi žemi?“ – vėl klausia velnias. „Jau sutveriau“, – tas atsake.

Čia Dievas pirmiausia užmiega, vadinasi, irgi miega – ir, tikėtina, sapnuoja – nuo pat pradžių. O jei taip, tai abu šiedu kosmogoniniai mitai pasidaro dar panašesni – tiek panašūs, kad juos kone būtų galima laikyti kažkokio vieno pirminio visuotinio provaizdžio variantais. Tokį pirminį visuotinį mitą hipotetiškai galėtume nusakyti maždaug taip: pradžioje nebuvo nieko, tik Dievybė, kuri ėmė sapnuoti; tada ji „nėrė“ į savo sapno „dugną“ ir ten galiausiai užčiuopė pirmąją tikrovės užuomazgą (tariant psichologiškai, taip giliai paniro į sapną, kad galiausiai užmiršo jį tesant sapną); tada iš tos tikrovės užuomazgos ji išplėtojo pirmą tvirtumą, į kurią jau galėjo atsiremti, ant kurios jau galėjo „pailsėti“ (kaip apskritai sąmonė „atsiremia“ į savo pačios vaizdinius ir juose „ilsisi“ nuo pirmapradžio grynos, nuogos būties išgyvenimo).

Šiaip ar taip, pasaulis ir gyvenimas pasaulyje būdingai prilyginamas sapnui, visuotinai – pradedant pirmąjį gentimis, didžiosiomis Rytų dvasinėmis tradicijomis ir baigiant Vakarų filosofija bei šiuolaikine poezija; visais lygmenimis, pradedant giliausiais mistiniais mokymais ir baigiant paprasčiausiais poetiniais bei didaktiniais sugretinimais.

M. Eliadės duomenimis, Australijos šiaurės vakarų unambalų genties dievai kūrėjai „Valanganda (*Wallanganda*) ir Ungudas (*Ungud*) viską sukūrė drauge, tačiau tik naktimis – kaip kūrybinį sapną. Ungudas – arba Ungud, nes tai gali būti bet kurios lyties ar netgi dvilytė esybė, – pavirto būtybėmis, kurias susapnavo. Panašiai Valanganda susapnavo savo paleistas pasaulin būtybes.“⁹⁷ Kalahario bušmenai sako: „Mes esame sapnuojami kažin kokiam sapne“, Meksikos actekai: „Netiesa, kad mes į

šią žemę atėjom gyventi: mes atėjom miegoti, sapnuoti“, arba: „Mes tik sapnuojame, mes esam atsiradę tik iš sapno, nes visa tai tarytum sapnas.“⁹⁸ Šiuolaikinis indėnų majų rašytojas iš Jukatano Chorchė Kokomas savo tėvynainių tradicines pažiūras šiuo klausimu apibūdina štai kaip: „Visa kas visatoje yra sapnas... Žmogus, gimdamas žemėje, patenka į miegančiųjų būtybių sritį. Galima tarti, kad žmogus gyvena sapne.“⁹⁹

Tolimuosiuose Rytuose pirmiausia, žinoma, ateina į galvą garsiojo kinų daoso Džuang Dži fragmentas, pavadintas *Didžiuoju prabudimu*:

Tas, kuris naktį sapnuoja vyno puotą, rytą pabudęs ją aprauda; sapne raudojusysis rytą galbūt išvyks medžioklėn. Sapnuodami tokie nežino, kad sapnuoja; sapnuodami jie gali net spėlioti, ką jų sapnai reiškia. Tik pabudę jis sužino, kad tai tebuvo sapnas. Tačiau yra dar ir Didysis Prabudimas, kai prabudus sužinoma apie Didįjį Sapną. Tik kvailiai tegali manyti, jog jie budrūs ir tartis žina, kas valdovas, o kas tarnas. Kaip kvaila! Ir Konfucijus, ir tu – abu esate sapnas. Ir tai, kad aš sakau, jog esate sapnas, – irgi sapnas.¹⁰⁰

Deividas Kokshedas ir Siuzan Hiler primena mums dar vieną ne mažiau iškalingą Džuang Dži fragmentą, vadinamąjį *Peteliškės sapną*, ir ta proga išsako ganėtinai rimtą išvalgą: „Mūsų sapnuose daiktai ir veiksmai, kai juos patiriame, mums yra ne mažiau realūs, nei atrodo daiktai ovyje mums nubudus. Daugiau nei prieš tūkstantmetį šį paradoksą yra išreiškęs Džuang Dži:

Kartą Džuang Dži susapnavo esąs peteliškė – linksmai, nerūpestingai aplinkui plevenanti peteliškė. Ji nieko nežinojo apie Džuang Dži. Kai ji staiga nubudo, vėl pasijuto esanti Džuang Dži. Nežinia, ar tai Džuang Dži sapnavo, kad jis esąs peteliškė, ar peteliškė sapnuoja esanti Džuang Dži?

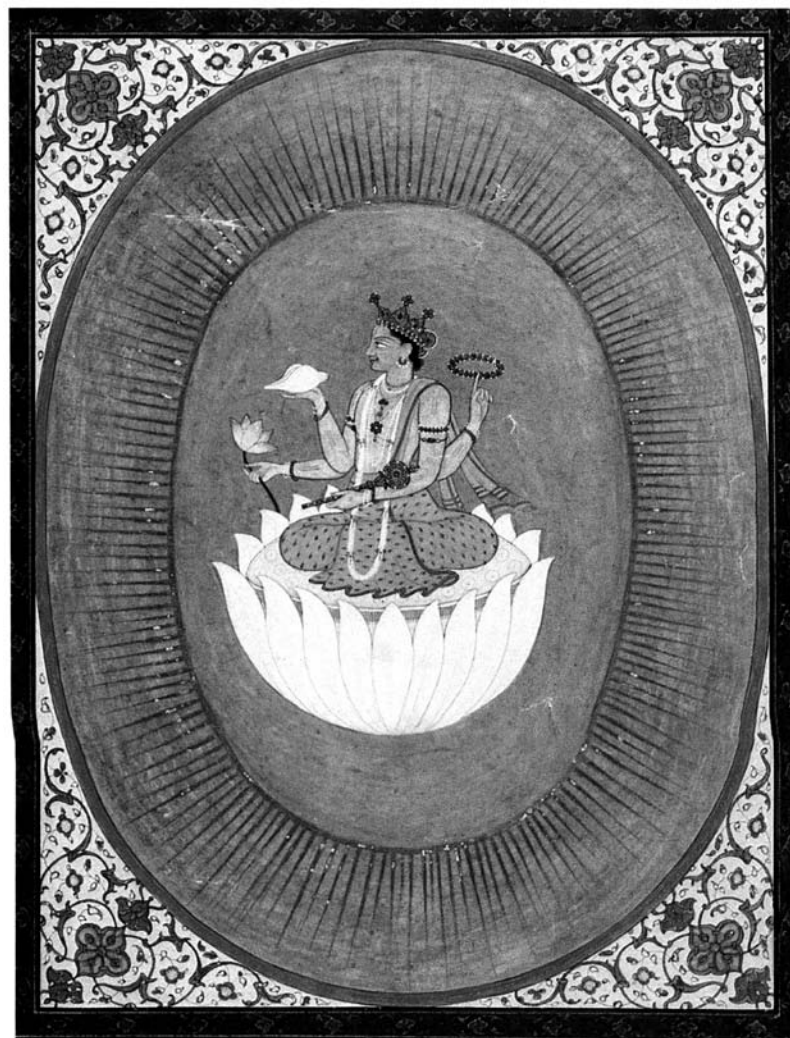
Sprendimas priklauso nuo tikrovės apibrėžimo. Jei-gu sapnuodami suvokiame sapną esant tikrą, o nubudę manome jį buvus netikrą, taip iš dalies yra dėl to, kad miegodami ir sapnuodami mes savo sapnuose nesame sąmoningi, užtat neturime tokio požiūrio taško, iš kurio išvystume mus supančios tikrovės visumą.“¹⁰¹

Ir šiuolaikinio daoisto Dengo Ming-Dao žodžiais: „Visas gyvenimas yra sapnas“, arba „gyvenimas yra paprasčiausia iliuzija, kai vienas sapnas keičia kitą“, nes ir „sapne viskas atrodo tikra. Kai būdraujame, taip pat viskas atrodo tikra. Šitoks keistas sugretinimas yra vienas tų, apie kuriuos Dao sekėjai nuolat mąsto. Jie klausia: jei gyvenimas tėra tik paprasčiausias persikėlimas iš vieno sapno į kitą, tai kas iš tikrųjų yra tikra?“; savo ruožtu „meditacija – tai atsibudimas“¹⁰².

Bene ryškiausia, kone šerdinė pasaulio kaip sapno samprata yra Indijoje, hinduizme. Džozefo Kempbelo žodžiais: „Požiūris į šią visatą, dangų, pragarą ir visa ką joje kaip į didį sapną, sapnuojamą vienintelės esybės, kurio visi sapnuojamieji irgi sapnuoja, Indijoje yra pakerėjęs ir suformavęs ištisą civilizaciją.“¹⁰³ Klasikinis vaizduojamojo meno pavyzdys – Dašavataros šventyklos (V a.) bareljefe iškaltas miegantis ir šį pasaulį sapnuojantis dievas Višnus¹⁰⁴. Heinrichas Cimeris persako iš-

kalbingą porinę apie Naradą, Višnaus kerų, arba majos (*māyā*), galia per valandėlę susapnavusį ištisą gyvenimą su pakilimais ir nuosmukiais, laimėmis ir nelaimėmis, ir imasi ją šiuolaikiškai paaiškinti: „Pasaulis – tai materializavęsis Višnaus sapnas. Pamoką galima suprasti psichologiškai, pritaikant sau, kurie esame ne dievai, o tik ribotos būtybės. Nuolatinė savitos gyvybinės energijos (*śakti*) projekcija bei eksternalizacija sukuria mums visatėlę, ribotą mūsų tiesioginės aplinkos sferą, sudarytą iš to, kas mums rūpi ir mus veikia. Indiferentišką, neutralų ekraną mes apgyvendiname ir nuspalviname vidinio savo sielos sapno veikėjais bei dramomis ir tampame dramatiškų jo įvykių, džiaugsmų bei negandų aukomis. Pasaulis – ne tas, koks jis yra savaime, o tas, kokį jį suvokiame ir į kokį reaguojame, – tėra mūsų šaktės majos, arba iliuzijos, padarinys. Jį ištis galima apibūdinti kaip sukurtą daugiau mažiau aklos mūsų pačių gyvybinės energijos, projektuojančios grėsmingus ir malonius pavidalus bei reginius. Taigi esame savo pačių majos šaktės nepaliaujamai kuriamo filmo belaisviai. Kai tik įsiveliame ir įsipainiojame į gyvybiškai svarbius, aistras sužadinančius dalykus, turime reikalą su savo pačių projekcijomis. Tai ir yra majos kerai.“¹⁰⁵ Šiaip ar taip, *Maitri upanišadoje* (4.2) tarp daugybės kitų palyginimų sakoma, jog šis pasaulis yra „lyg fokusininko pokštas, sudarytas iš iliuzijos, lyg sapnas, netikra regimybė“ (*indrajālam iva māyāmayam, svapna iva mithyā-darśanam*) ir t. t.¹⁰⁶ Teoriškai bene nuodugniausiai požiūris į pasaulį kaip sapną rutuliojamas Vedantoje. Žymaus komentuotojo Gaudapados žodžiais: „Kaip sapną ar iliuziją, kaip dievišką gandharvų miestą visatą regi vedantos žinovai.“¹⁰⁷ Panašiai pasak kito Vedantos klasiko, Šankaros: „Visa sudėtinga regimoji būtis laikoma tikra tik tol, kol dar negimė žinojimas Brahmaną esant visa ko Patį, kaip kad sapno pavidalai laikomi tikri, kol nenubudo sapnuotojas“; taigi: „Šis atvejis prilygsta sapnuojančiam žmogui, kuris sapne regi daugybę dalykų ir ligi pat nubusdamas yra įsitikinęs, kad jo mintys remiasi tikru suvokimu, nė neįtardamas, kad jo suvokimas tėra vien regimybė.“¹⁰⁸ Vedantos kompendiume *Advaita bodha dypika* (97–98) pabrėžiama: „Pačiame sapne patirti regėjimai atrodo neabejotini ir tikri, tuo metu visai neatrodo, kad jie būtų netikri. Panašiai patiriant ovyje šis pasaulis irgi atrodo neabejotinas ir tikras. Tačiau nubudus tavyje tikrajai prigimčiai, jis irgi pasirodys buvęs netikras.“¹⁰⁹ Žymus XX a. Vedantos atstovas atsiskyrėlis Ramanas Maharšis atitinkamai aiškina: „Tačiau, kol sapnuojate, jums yra tikras sapnų pasaulis. Kol sapnas tęsiasi, viskas, ką jame matote, jaučiate ir t. t., yra tikra. <...> Kitaip sakant, sapnas kaip sapnas nesuteikia jums galimybės suabejoti jo tikrumu. Lygiai taip jūs negalite suabejoti pasaulio tikrumu būdraudami. Kaip gali protas, kuris pats sukūrė pasaulį, laikyti jį netikru? Tokia yra būdraujant patiriamo pasaulio ir sapnų pasaulio palyginimo reikšmė. Jiedu abu yra proto kūryba“, užtat „pasaulis, kurį vienintelį dabar suvokiate, yra toks pat netikras kaip ir tas, kuriame gyvenate sapnuodamas“¹¹⁰. Neovedantos patriarchas Svamis Vivekananda prisipažįsta, jog po jaunystėje jį ištikusio stipraus patyrimo „pasaulis pradėjo atrodyti... kaip sapnas“, užtat paskui moko: „Kaip taip gali būti? Dievas,

Višnu kosminiame kiaušinyje, XIX a., popierius, guašas, 22,2x15,2 cm

grynoji Dvasia pavirto pasauliu? Taip, akivaizdžiai taip. To, ką visi neišmanėliai regi kaip visatą, iš tikrųjų nėra. Kas esame jūs ir aš, ir visi šitie mūsų regimi daiktai? Vien savihipnozė. Tėra vienintelė Būtis, begalinis, amžinai palaimingas Vienis. Šioje Būtyje mes sapnuojame visus kuo įvairiausius sapnus“, todėl galų gale pasiekę Išsivadavimą suvoksime, „kad šis pasaulis tėra sapnas“¹¹¹. XX a. naujojo hinduizmo žymūno Šri Aurobindo mokyme irgi „iš tikrųjų materija – ne kas kita kaip Dvasios sapnas“¹¹².

Ne mažiau ryškus toks požiūris budizme, ypač mahajanos ir vadžrajanos. Pasak mahajanos budizmo klasiko Vasubandhaus: „Gyvenimo veikla primena sapno potyrį“, užtat „nepabudęs žmogus nesuvokia percepcijos objekto sapne nerealumo.“¹¹³ *Lankavatara sūtroje* aiškinama: „Daugio pasaulis randasi iš sąmoninių polinkių ir vaizdijimo samplaikos. Nors šitai kyla iš sąmonės, žmonės tai laiko išoriniu dalyku, o aš vadinu tai sąmonės atspindžiu. Išorės nėra iš tiesų, visa regimybė – vien sąmonės kūrinys.“¹¹⁴ „Tarsi žmogus sapnuotų šalį, pilną vyrų ir moterų, dramblių, žirgų, vežėčių, pėsčiųjų, kaimų, miestų ir prekyviečių, karvių, jaučių, miškų, giraičių, pasipuošusią kalnais, upėmis ir ežerais. <...> Visai taip pat kvaili prastuoliai, sugelti klaidingų pažiūrų ir suvedžioti klaidatikių, nesuvokia, kad visa, ką jų menta regi, tėra kaip sapnas“¹¹⁵. *Aštahasrikoje* (II.39–40) legendinis vienuolis Subhūtis moko: „Šitos būtybės yra kaip

apžavų iliuzija, kaip sapnas. Apžavų iliuzija ir būtybės, sapnas ir būtybės – ne du skirtingi dalykai. Visa kas yra kaip apžavų iliuzija, kaip sapnas. Net skirtingi pasiekusių lygmenys, nuo vos įžengusio srautan ligi paties Budos, irgi tėra kaip apžavų iliuzija, kaip sapnas“; negana to: „Netgi nirvana, sakau, tėra lyg apžavų iliuzija, lyg sapnas. Juo labiau visa kita!“¹¹⁶ Mongolijos ir Tibeto rašytinėje budizmo tradicijoje sapną įprasta pasitelkti kaip tuščiavidurės, iliuziškos šio pasaulio prigimties pavyzdį¹¹⁷. Antai tibetietiškojo dzogčeno *Didžiojoje slaptojoje Saulės ir Mėnulio jungties tantrroje* sakoma: „Kūną turinčių būtybių gyvenimas netvarus kaip sapnas“, taigi žmogaus „kūnas yra panašus į tą, kokį jis turi sapne“¹¹⁸. Viduramžių Indijos Tantrinio budizmo vadžrajanos didžiūnas, tapęs vienos iš tibetietišku jo gijų pradininku, Tilopa savo mokinių Naropą mokė (*Mahamudra upadeša*): „Įsižiūrėk į šio pasaulio prigimtį, netvarią kaip mirazas arba sapnas.“¹¹⁹ Todėl ir šiuolaikinis tibetietiškosios vadžrajanos atstovas Sogjalas Rinpočė savo įkvėptoje *Tibetiečių gyvenimo ir mirties knygoje*¹²⁰ pataria „įžvelgti, kad visi reiškiniai tėra į sapną panaši iliuzija. Šis gilėjantis kūno iliuzinės prigimties suvokimas yra viena geriausių ir efektyviausių priemonių visko atsisakyti. Kai mirdami susidursime su faktu, jog kūnas tėra iliuzija, šio žinojimo įkvėpti ir juo apsiginklavę galėsime be baimės pripažinti kūno iliuzinę prigimtį, ramiai išsivaduoti iš prisirišimo prie jo ir noriai, net su dėkingumu bei džiugesiu apleisti kūną, dabar jau žinodami, kas jis yra“¹²¹. Čia persakomi ir žymaus vienuolio, Dalai Lamos mokytojo Dilgo Kjencė Rinpočės priešmirtiniai žodžiai: „Man jau septyniasdešimt aštuoneri, ir savo gyvenime mačiau daug. Tiek daug mirė ir jaunuolių, ir mano amžiaus žmonių, ir visiškų senolių. Tokia daugybė iškilusiųjų nusmuko ir nusmukusiųjų iškilo. Šitiek daug šalių pasikeitė. Visame pasaulyje vyko aibė tragedijų, neramumų, siautėjo daugybė karų, marų ir baisių sugriovimų. Tačiau visos šios permainos – ne tikresnės už sapną“; išties, priduria Sogjalas Rinpočė: „Argi visa, ką anksčiau darėme, dabar neatrodo kaip sapnas: draugai, su kuriais kartu užaugome, mėgstamos vaikystės vietos, pažiūros ir nuomonės, kurių kadaise tvirtai laikėmės, o dabar jau esame išsižadėję? Dabar, šią akimirką, šios knygos skaitymas jums atrodo visiškai realus. Tačiau net šis puslapis netrukus tebus prisiminimas“, tad „iš tiesų mūsų protas yra tuščias, nepastovus ir kintantis lyg sapnas“, užtat ir Buda *Samadhiradža sūtroje* moko: „Žinokite – visi daiktai panašūs į mirazą, pilį debesų, sapną ir vaiduoklį“; Sogjalo Rinpočės patikinimu, „šio tikrovės panašumo į sapną kontempliacija jokiū būdu nepavers mūsų bejausmiai, neatims vilties, nepripildys pagiežos. Priešingai – ji gali atskleisti mumyse šiltą humoro jausmą ir pažadinti švelnią atjautą“, užtat ir kitas mokytojas, Čagdud Tulku Rinpočė, patarė: „Visada atpažinkite sapną primenančias gyvenimo savybes ir silpninkite prierašumą bei antipatiją. Būkite geri visoms būtybėms. Kad ir ką kiti jums darytų, mylėkite juos ir atjauskite. Kai į viską žvelgiate lyg į sapną, pasidaro nelabai svarbu, kaip kiti su jumis elgiasi. Svarbiausia – sapnuojant puoselėti gerus ketinimus. Toks yra tikrasis dvasingumas“; ir Celė Nacokas Rangdrolas, vienas labiausiai pri-

tyrusių XVII a. Tibeto mokytojų, aiškino: „Šią begalinę regimųjų įvairovę suvokite kaip sapną, vien kaip savo proto iliuzines, nerealias projekcijas“¹²². Pagaliau juk ir pats Budos vardas, kaip bendrinė sąvoka, „įvardija kiekvieną visiškai prabudusį iš nežinojimo miego“, o esminis būdas tam pasiekti yra meditacija, nes: „Meditacija pažadina jumyse supratimą, kokia iliuzinė ir panaši į sapną yra visų daiktų bei reiškinių prigimtis“¹²³. Vakarietis budologas Herbertas Giunteris pritaria: „Sapnas yra itin tinkamas ir ego jausmo, ir iš jo kylančio subjektyvumo įvaizdis. Užtat pažodinė [sanskrito] šaknies *budh*- reikšmė yra ‘nubusti’, iš jos kaip tik ir padarytas Budos vardas *Buddha* ‘nubudusysis’.“¹²⁴ Apie Sidhartai Gautamai suteiktą šį vardą vienas iš padavimų byloja:

Sudžata sudėjo delnus ties krūtine ir, gavusi leidimą, paklausė: „Esi *atbudes*, taigi tas, kuris moko, kaip gyventi įsisąmoninus savo būtį. Ar galime Tave vadinti *Atbudusiuoju*?“ Sidharta linktelėjo: „Tai man labai patinka.“ Sudžatos akys švytėjo. Ji tęsė: „*Atbusti* Magadhoje tariama *budh*. *Atbudes* žmogus vadinsis *buddha*. Ar galime vadinti Tave Buda?“ Sidharta linktelėjo.¹²⁵

Taigi pats budizmo pavadinimas mena pasaulį ir gyvenimą pasaulyje esant sapną ir šia samprata iš esmės remiasi.

Nuo seniausių laikų toks požiūris į šį pasaulį ir gyvenimą jame žinomas Artimuosiuose Rytuose. Štai senovės Babilono epo herojus Gilgamešas savo gyvenimą įvertina taip: „Matyt, pramiegojau visus tuos metus aš!“¹²⁶ Senovės Egipte vyriausio žynio Neferhotepo kape aptiktas įrašas, kuriame jo arfininko vardu, be kita ko, sakoma: „Tasai laikas, kurį mes praleidžiame žemėje, – tai sapnas.“¹²⁷ Vėliau sapnui gyvenimas prilyginamas islame, bent jau senovės persų tradiciją perėmusių šių bei ypač sufijų, pavyzdžiui, Ibn al Arabio: „Tad argi nematote, jog Pranašas jutiminio suvokimo objektą prilygino sapnui, o šį sapną – vaizduotei? Žmonės miega, – sakė jis, – tik numirę jie atsibunda.“¹²⁸ Taigi, pasak Algio Uždavinio: „Šiapusybės nereikia griauti, ją reikia teisingai interpretuoti: išaiškinti, kaip aiškinami migloti sapnai, turintys juos pranokstančią simbolinę prasmę. Komentuodamas tarp sufijų populiarų hadisą: ‘Visi žmonės miega, tik numirę jie atsibunda’, Andalūzijos šeichas pabrėžia, kad jutimais suvokiamą pasaulį Pranašas prilygina interpretacijos reikalaujančiam sapnui.“¹²⁹

Europoje požiūriu į gyvenimą kaip į sapną galima įtarti jau Hērakleitą, ben jau sprendžiant iš rekonstruoto jo fragmento (8): „Miegantieji yra to, kas vyksta pasaulyje, dirbėjai ir bendradarbiai.“¹³⁰ Paskui Platonas *Valstybėje* (534.c–d) apie nemažantį, nesugebantį mąstyti žmogų sako: „Toks žmogus leidžia dabartinį savo gyvenimą snausdamas ir sapnuodamas ir, nespėjęs pabusti šiame pasaulyje, atsidurs Hade ir ten visiškai užmigs.“¹³¹ Taip pat *Sokrato apologijoje* (31.a), kur šis jį teisiantiems atėniečiams prikiša: „Vis dėlto labai galimas daiktas, kad jūs, pykdami panašiai kaip žadinami snaudaliai, lengvai mane nužudysite, patikėję Anitu ir man smogę, o vėliau visą likusį gyvenimą praleisite miegodami.“¹³² Požiūriu į gyvenimą ir pasaulį kaip į sapną Antikoje garsėjo

Anaksarchas¹³³. Vėliau blogam sapnui gyvenimas šiame pasaulyje prilyginamas gnostikų, netgi pasitelkiant biblinį mitą: pasaulis esąs pirmažmogio Adomo sapnas, prasidėjęs jam rojuje užmigus¹³⁴. Pasak Džozefo Kempbello: „Iš tiesų aukštesnės sąmonės nuosmukis į sąmonės [tiksliau, nesąmoningumo] būseną yra tiksli biblinio Nuopuolio vaizdinio reikšmė. Sąmonės suvaržymas, dėl kurio mes nematome visuotinės galios šaltinio, o tik reiškinių pavidalus – tos galios atspindžius, aukštesnę sąmonę paverčia sąmone ir kartu tuoj pat sukuria pasaulį. Atpirkimas yra aukštesnės sąmonės sugrįžimas ir kartu pasaulio išnykimas.“¹³⁵ Atkreipsime dėmesį, jog ir aptartoje sakmėje apie žemės atsiradimą Dievui miegant tai atlieka velnias, taigi pasaulis iškyla kaip tamsos atstovo velnio išplėtotas užmigusio Dievo sapnas.

Daugiau mažiau ryškiai ši pasaulio kaip sapno samprata atpažįstama per visą Vakarų minties istoriją. Gerardas van der Leuvas primena mums Prospero žodžius iš Šekspyro *Audros*: „Mes esame iš tos pat medžiagos, / Iš kurios padaryti sapnai, ir mūsų gyvenimėlis / Įsuptas į sapną.“¹³⁶ Viena iš ispanų dramaturgo Pedro Kalderono dramų pavadinta *Gyvenimas – tai sapnas*¹³⁷. Blezas Paskalis atkreipė dėmesį į tuos atvejus, kai „sakome: ‘Atrodo, lyg sapnuočiau’. Mat gyvenimas yra šiek tiek mažiau nepastovus sapnas“, ir toliau savo išvalgą plėtojo taip, kad „žmogus nėra tikras, ar jis budi, ar miega. Juk sapnuodami mes taip stipriai tikime nemiegą, tarsi iš tikrųjų nemiegotume. Tikime matą erdvę, pavidalus, judesius, jaučiame bėgant laiką, jį matuojame – žodžiu, elgiamės taip pat, kaip nemiegodami. Tad pusė gyvenimo praeina miegant, kai, mūsų pačių prisipažinimu, nors ir kaip mums atrodytų, visai nežinome, kas tikra. Jei visi mūsų išgyvenimai ten yra iliuzijos, kas žino, ar ta kita gyvenimo pusė, kai manomės nemiegą, nėra kitas miegas, šiek tiek skirtingas nuo pirmojo, ir iš jo pabundame, kai manome užmiegą?“, „Pagaliau, kadangi dažnai sapnuojame, jog sapnuojame, kraudami sapną ant sapno, ar negali būti, kad ta pusė gyvenimo, kai manome nemiegą, taip pat yra sapnas, į kurį įskiepyti kiti; kad iš jo mes pabundame mirties valandą, o jos metu taip pat mažai teprieiname prie tiesos ir gėrio principų, kaip ir iš tiesų miegodami?“¹³⁸ Pasak Džordžo Berklio, „bus prieštaraujama, kad iš tikrųjų daiktus matome šalia arba nutolusius nuo mūsų tam tikru atstumu; vadinasi, prote jų nėra, nes būtų neįtikėtina, kad daiktai, kuriuos matome už keleto mylių, būtų taip arti kaip ir mūsų pačių mintys. Į tai atsakyčiau: norėčiau atkreipti dėmesį į tai, jog sapne dažnai suvokiame daiktus tarytum labai nutolusius nuo mūsų, nors visi pripažįsta, kad daiktai egzistuoja tik *pro te*“¹³⁹. O štai kaip Arturas Šopenhaueris aiškina lemtį: „Dar viena analogija, galinti visai kitu aspektu padėti suvokti nagrinėjamąjį transcendentinį fatalizmą, yra sapnai, su kuriais gyvenimas išvis turi seniai pripažintą ir gana dažnai išsakomą panašumą – ir dar tokį, kad net Kanto transcendentinis idealizmas gali būti laikomas aiškiausiu tos mūsų į sapną panašios sąmoningos būties savybės išdėstymu; tai mintis, kurią išsčiau savo *Kanto filosofijos kritikoje*. Kaip tik šita analogija įgalina mus pamatyti, nors irgi tik per miglotą tolumą, kaip ta slėpiną galia, valdanti ir vairuojanti su mumis susi-

jusius ir savo tikslų siekiančius išorinius procesus, vis dėlto galėtų turėti šaknis mūsų neišaiškinamos esmės gelmėje. Taip pat ir sapne susiduria aplinkybės, kurios čia pat tampa mūsų veiksmų motyvais, kaip išoriniai ir nuo mūsų nepriklausomi, net mūsų niekinami kaip grynai atsitiktiniai dalykai, tačiau vis dėlto tarp jų esama paslaptinių ir tikslingų sąsajų, kur slapta galia, kuriai sapne paklūsta visi atsitikimai, vienintelė pati tvarko ir vairuoja mūsų atžvilgiu tas aplinkybes. Bet keisčiausia čia tai, kad ši galia negali būti niekas kita kaip mūsų pačių valia, tačiau taip, kad ji nepatenka į mūsų sapnuojančią sąmonę“, „Tad ar likimas tikrovėje ir planingumas, kuri galbūt kiekvienas žmogus pastebi savo paties gyvenime, negali būti susiję su aplinkybėmis, analogiškoms toms, kurias atskleidėme sapnuose?“, „Tai yra didžiulis sapnas, kurį sapnuoja ana *viena* esybė, bet taip, kad visi jos amenys jį sapnuoja drauge. Todėl viskas tarpusavyje susipynę ir viskas prie visko prisiderinę“, „Turint visa tai galvoje, į gyvenimą galima žiūrėti kaip į sapną, o į mirtį – kaip į pabudimą.“¹⁴⁰ Į šią tradiciją atkreipė dėmesį ir Chosė Ortega i Gasetas: „Gėtė priskiria pasaulio šlovę ‘amžinai neramiai, amžinai jaunai Jupiterio dukrai Fantazijai’. Leibnicas sumažina realybę iki monados, kurios esmę sudaro spontaniško reprezentavimo galia. Kantas priverčia savo sistemą sukurti aplink *Einbildungskraft*, vaizduotę, tarsi aplink durų vyrį. Šopenhaueris sako, kad pasaulis yra mūsų reprezentavimas, didžioji fantasmagorija, nereali vaizdų, projektuojamų slaptos kosminės jėgos, uždanga. Jaunasis Nyčė aiškina pasaulį kaip teatrinį nuobodžiaujančio dievo žaidimą. ‘Pasaulis yra sapnas ir dūmai amžinai nepatenkintoms akims.’“¹⁴¹

Šią tradiciją Vakaruose tęsė ir psichologai. Karlas Gustavas Jungas apie išorinio pasaulio suvokimą yra pasakęs: „Panašiai ir sapnas mums atrodo esąs tikrovė tol, kol nepabundame iš miego.“¹⁴² Jungo sekėja Marija Luiza fon Franc su šia pasaulio kaip sapno samprata pagrįstai susiejo jungiškąją sinchroniteto sąvoką (vok. *Synchronizität*, angl. *synchronicity*). Anot jos, „jeigu pažvelgsite į savo gyvenimą simboliškai ir atkreipsite dėmesį į sinchronistinius įvykius, nutikusius išorėje, pamatysite... kad daugelį išorinių įvykių galima laikyti esant tos pat rūšies kaip sapnų siunčiami ženklai“, nes „paprastai materiją mes siejame su išore. Šią knygą suvokiame kaip esančią ‘išorėje’. Tai materialus daiktas. Sielą mes paprastai *grosso modo* suvokiame kaip esančią ‘viduje’, o štai šį materialų stalą priešais – kaip esantį ‘išorėje’. Taigi galima tarti, kad jeigu sinchronistinio įvykio atveju šis stalas priešais ima elgtis kaip mano paties psichė, tai išorė ir vidus sutampa. Imkime pavyzdį, dr. Jungo minią jo straipsnyje apie sinchronitetą: ten pacientė pasisako susapnavusi skarabėją. Dr. Jungas paaiškina, jog skarabėjas – tai sąmonės atsinaujinimo simbolis. Ir tą pačią akimirką į kambarį įskrenda skarabėjas ir nutupia prie pacientės. Susidaro išpūdis, kad tai, kas nutiko išorėje, yra tarsi sapnas. Kartais galima išgirsti žmones sakant: ‘Pasiirnyčiau akis, nes pamaniau, kad sapnuoju.’ Išorėje staiga nutinka kažkas tokio, kas priklauso vidui ir kas iš tikrųjų turėtų būti vidinis įvykis. Tuomet žmogus pasako: ‘Po galais! Ar išorinis pasaulis tėra mano sapno dalis?’ Tą akimirką jų neįmanoma atskirti“¹⁴³. „Tai reiškia,

kad pažvelgę į savo gyvenimą simboliškai, atsižvelgdami į tuos sinchronistinius įvykius, kurie nutinka išorėje, išvystumėte... kad netgi daugelį išorinių įvykių galima laikyti tos pačios kategorijos įvykiais kaip sapne.¹⁴⁴ Ne mažiau įskalbina šiuo klausimu yra pasisakęs kitas Jungo sekėjas, archetipinės psichologijos pradininkas Džeimsas Hilmanas: „Iš tikrųjų mes esame padaryti iš tos pačios medžiagos kaip sapnai. Kadangi tiesiogiai ir betarpiškai mes tepatiriame vaizdinius ir iš šių vaizdinių kuriame savo pasaulius, vadindami juos tikrove, tai iš tikrųjų gyvename pasaulyje, kuris nėra nei 'vidinis', nei 'išorinis'. <...> Paradoksalu, tačiau tuo pat metu ir šie vaizdiniai yra mumyse, ir mes gyvename tarp jų. Psichinis pasaulis empiriškai patiriamas kaip esąs mūsų viduje, ir vis dėlto jis supa mus savo vaizdiniais. Aš sapnuoju ir sapnus patiriu savo viduje, ir vis dėlto tuo pat metu vaikštinėju po savo sapnus ir pats esu viduje jų.“¹⁴⁵ Užtat, pasak Viktoro Franklio, „kasdienybės žmogus nuolat klaidingai suvokia mirtį. Kai sučirškęs žadintuvas išgaudina mus, nutraukdamas sapno giją, žadintuvo dirgiklį suvokiame kaip siaubingą įsiveržimą į sapno pasaulį: sapno užliūliuoti nenumanome, kad jis žadina mus tikrai – mūsų būčiai, dienos pasauliui. Ar ne panašiai nutinka mirštančiajam? Ar mes, mirtingieji, irgi neišsigąstame mirties? Ar neklystame nesuvokdami, kad ji pažadina mus tikresnei, realesnei mūsų pačių tikrovei?“¹⁴⁶

Galiausiai ši sava Vakarų tradicija susiliejo su budistine Rytų, ir šiuolaikinis amerikietis psichoterapeutas, medicinos mokslų daktaras Džonas Kabat-Zinas sako: „Iš budizmo perspektyvos mūsų įprasta būdraujančios sąmonės būseną regima kaip smarkiai suvaržyta ir varžanti, daugeliu atžvilgių veikiau primenanti tebesitęsiantį sapną, o ne būdravimą“; mat: „Kartais mūsų mintys veikia kaip kokie sapno akiniai. Kai mes, juos užsidėję, matome aplinkui savo sapnuojamus vaikus, sapnuojamą vyrą ar žmoną, sapnuojamą darbą, sapnuojamus kolegas ir partnerius, sapnuojamus draugus. Galime gyventi savo sapnuojamoje dabartyje sapnuojamos ateities vardan. Patys to nežinodami, mes viską savaip nuspalviname, viskam primetame savą atspalvį. Nors įvykiai sapne gali keisti vienas kitą ir sudaryti gyvos tikrovės iliuziją, vis dėlto tai tėra sapnas, kuriame įstrigome. Tačiau jeigu mes nusiimtume tuos savo akinius, galbūt – tik galbūt! – šiek tiek aiškiau išvystume, kas iš tikrųjų čia dedasi“; o „kaip lengva yra pramiegoti ir taip prarasti didžiąją dalį savo gyvenimo, pasakojant sau gražias istorijas apie tai, kas esame ir kur link einame!“¹⁴⁷

Požiūrio į tikrovę kaip į sapną užuominų galim aptikti ir liaudies tradicijose. Pasak rytų slavų priežodžio: *Только во сне сдалось, будто на свете жилось* „Tik sapne pasirodė, kad pasaulyje gyventa“¹⁴⁸. Lietuviai pasako: *Gyvenimas slenka kaip sapnas: atsipeikėt nesuspėjai, o jau mirtis su dalge prieš akis stovi* (Tauragnai, Utenos r.); *Gyvenimas prabėga, kaip sapnas praslinksta* (Merkinė, Varėnos r.); *Buitis kaip sapnas – greitai praskrenda* (Dieveniškės, Šalčininkų r.); *Teip praėjo gyvenimas lygu sapnys* (Lėnas, Ukmergės r.)¹⁴⁹ ir pan.

Iš tautosakos nelabai galima daugiau ir gilesnių tokio pobūdžio įžvalgų tikėtis, vis dėlto viena kita pasitaiško ir pasakose. Pavyzdžiui, viename paplitusios pasakos

Našlaitė šulinyje (ATU 480) variante iš Jono Basanavičiaus rinkinių ši pasilenkė į šulinį įkritusios verpstės ir įpuolė vidun: *Kaip tik inpuolė, taip ir nuskendo. Ji kaip iš miego pabudo. Žiūri, kad ji vaikščioja po žalią pievą* ir t. t.¹⁵⁰ Vadinasi, prieš patekdama į aną pasaulį – gyvendama šiame, ji tarsi miegojo, sapnavo. O Antanas Baranauskas yra užrašęs žemaičių pasaką apie girtą artoją, kuriam kunigaikštis iškrėtė pokštą: liepė perrengti kunigaikščiu ir nubudus elgtis su juo kaip su kunigaikščiu, o kitą naktį vėl perrengti jo drabužiais ir palikti toje pačioje vietoje. Nubudęs artojas savo vakarykštį nuotyki palaikė sapnu. Pasaka turi didaktišką pabaigą: *Ar nepasirodys visiems galingiausiems pasaulio valdytojams jų ponavimas puikiu sapnu, kada stosis prieš Aukščiausią Teisėją? Mes visi, kurie ieškom pasaulį šlovės, turtų ir malonumų ir mums pavyksta anuos užpelnyti, – kas gi iš to mums paliks po mirties? O Dieve, niekas kitas, kaip tik tai tuščias pamėklas, lygus anam saldžiam sapnui, kuriuo tenkinosi artojas.*¹⁵¹ Sudėjęs su anksčiau išnagrinėta sakme apie Dievui miegant sukurtą pasaulį, vis jau šis tas.

Prie tautosakos galima būtų prišlieti ir pokario Lietuvos laisvės kovotojų Tauro apygardoje 1948 m. vasario 16 d. paskelbtą atsišaukimą, kuriuo siekta kariams palaikyti viltį:

*Baisus ilgas sapnas... Masiniai žudymai, lavonų išniekinimai, žiauriausios kančios kalėjimuose, geležiniai pančiai... Sibiras, skausmas, sielvartas, badas... Visam brangios tėvynės veide kruvini budelių pėdsakai, siaubas... Tos baisios nakties tamsa jau brėksta ir jau galima pradėti skaičiuoti valandas, kada prašvies ir užtekės Laisvės Ryto Saulė.*¹⁵²

Taip pat eilutes iš tremtinių dainos:

*Kas ranką pagalbos nelaisvėj išties mums, Pažadins iš sapno klaukus?*¹⁵³

Suprantama, ypač siaubingomis aplinkybėmis nuojauta gyvenimą esant tik sapną turi ir guodžiamąją, drąsinamąją paskirtį. Kaip, beje, ir filosofija pirmine savo prasme. Tad ir tokiomis aplinkybėmis pasaulio kaip sapno samprata nepraranda savo filosofinės, metafizinės reikšmės.

Prie tautosakos priglustų ir Kazimieros Kairiūkštės-Galaunienės 1955 m. vasario 24 d. laiškas iš tremties, itin įtaigiai perteikiantis negalimybę sapne jo atskirti nuo tikrovės, pabrėžtą ne vieno Rytų ir Vakarų mąstytojo:

Mylimi mano namiškiai, ir vėl šiandien Jus sapnavau. Rodos, grįžau namo irėjau iš stoties. Ir taip skubėjau, taip skubėjau namo. Praėjau nesustodama net pro Aušros Vartus. Štai jau Didžioji [gatvė], jau matau ir mūsų namus, jau Arūnėlis su Giedrute bėga manęs pasitikti, jau ir Judu matau... Ir taip dreba, dreba širdis, kad tik tai nebūtų sapnas. Bet, rodos, ne: aš juk taip aiškiai, aiškiai matau tą gana judrią mūsų gatvę, matau, ir kaip eina pro mane žmonės, jų tarpe išskiriu net pažįstamųjų veidus; aš apžiūriu save pačią, čiupinėju tą savo žieminį paltą, kuriuo, rodos, aš apsivilkusi... Ne, ne – tai ne sapnas... Bet ir ši kartą buvo sapnas... Ir vėl išbudau savo antro aukšto levelėje.¹⁵⁴

Iš negausių lietuvių mąstytojų pirmas ir nepranoktas šiuo atžvilgiu yra Vydūnas. Jo žodžiais, „grįžimas žemesnės srities į aukštesnę prilygsta atsigavimui, pabudimui, grįžimui į gyvesnį gyvumą. Visumos įsikūrimui esant lyg dvasios įmigimui“¹⁵⁵. Paprasčiau pasakius, pasaulio sū(s)ikūrimas yra lyg dvasios įmigimas į sapną, iš kurio nubusti ir taip sugrįžti į tikrąjį save – esminis žmogaus pašaukimas gyvenime. Būtent: „Dvasia-siela nelygiai gyva visuose žmonėse, nors ji visur tos pačios esmės. <...> Žemiausiojo laipsnio žmogų galima vadinti miegančiuoju“; paskui „jis gyvena jau ant antro savo sielos kultūros laipsnio. Jis jau nebe tik miega. Jis jau ir sapnuoja“; paskui siela jau yra „užkopusi ant budimo laipsnio. Čia tai sielos bunda, bet nėra dar pabudusios. Iš tikrųjų jos dar sapnuoja, bet jau labai gyvai, kaip žmogus, kurs netrukus apleis sapnus“; užkopęs ant ketvirtojo savo dvasinės raidos laipsnio žmogus „jau jaučiasi sielos miego slegiamu. Ir dabar jis patsai stengiasi pabusti. <...> Gyvu būti jam reiškia tiek, kiek sąmoningesniu tapti. <...> Todėl jis ir stengiasi, kiek tik įmanydamas, visame būti sąmoningu. <...> Tokiu būdu šio laipsnio žmogus stengiasi pabusti. Tačiau jis dar nėra tikrai pabudęs. <...> Aukštesnis už jį yra pabudusiojo žmogaus laipsnis. Žmogus čia yra jau savo gyvybės šaknis suvokęs savo esmėje. Jis žino esąs dvasia-siela.“¹⁵⁶

Šią gyvenimo kaip sapno sampratą Vydūnas yra pabrėžęs ir literatūrinuose savo kūriniuose, kaip ir priklausau žanrui, daug paprasčiau bei aiškiau. Taip įtaigiai, kad Vilius Kalvaitis net į savo sudarytą lietuvių liaudies dainų rinkinį yra įtraukęs „laumių giedojimą“ iš Vydūno (R. Mano slapyvardžiu) dramatos *Išsiilgimas pasekėjo: Sapnas mūsų gyvastis, / Sapnas visas buvis*¹⁵⁷.

Lietuvių literatūroje ši pasaulio-sapno tema išskyla nuo pat pradžių ir ryškia gija banguoja be paliovos, tuo liudydama rašytojų sąmoningumo svyravimą tarp trečiojo ir ketvirtojo budimo laipsnio. Donelaičio *Metuose (Rudens gerybės 25–27)* skaitome:

*Lyg kaip sapnas koks, kurį miegodami matom,
Ogi pabudę jo po tam trumpai paminėjam,
Lygiai taip prašoko mums su vasara džiaugsmas.*¹⁵⁸

Kadangi ir apskritai, visuotinai, ir būtent Donelaičio poemoje keturi metų laikai atitinka keturis žmogaus gyvenimo tarpsnius (pavasaris – vaikystė ir jaunystė, vasara – branda, ruduo – senatvė, žiema – mirtis), vasara atstoja visą brandų, sąmoningą, pajėgų žmogaus gyvenimą ir čia yra aiškus gyvenimo metonimas¹⁵⁹. Toliau tiktų Jonas Biliūnas, dar ir dėl to, kad irgi pasitelkia metų laikų metaforą: *O jaunosios dienos mano!.. Žiūriu į jus pralėkusias, kaip į sapną gražų, ir matau tik, kad jau artinas ruduo gyvenimo mano.*¹⁶⁰

Gyvenimas prilyginamas sapnui Kristijono Gotlybo Milkaus sudarytame lietuviškame bažnytiniame giesmyne: *Iš amžių, Dieve, tu buvai / ir būsi vėl be galo, / bet mūsų čėsas mums greitai / kaip sapnas pasivalo, t. y. prabėga*¹⁶¹. Požiūrio į visą pasaulį kaip kosminį sapną užuomina pasirodo antrame Maironio eilėraščio *Poeta* posme:

*Nebuvo žodžių nei dejonės;
Nebiro ašaros, oi ne!*

*Tiktai pasaulis ir jo žmonės
Išrodė kaip sapnų sapne!*¹⁶²

Toliau – Oskaras Milašius (originale prancūziškai): „Nes kada nors prigliusime prie širdies, / Kuri mus – sapnus, kokie buvome, / Vienu žodžiu pavėrs tikrove“; „Tu menkai mane pažinojai tenai, po bausmės saule, / Kuri jungia žmonių šešėlius, bet niekad – jų sielų, / Toje žemėje, kur miegančių žmonių širdis / keliauja vieniša per tamsą ir siaubą ir nežino, į kokią šalį“¹⁶³; „Apšviesk mane, pažadinki mane, / Nes tuosius dalykus mačiau sapne! / O! iš tikrųjų aš miegu...“¹⁶⁴ Jurgis Baltrušaitis (lietuviškai): *Gal, išminčiau, tu, nubudęs rytą, / Tik sapnuoji tamsų sapną kitą;* (rusiškai): „Ir ten, kur klostės, supdamas vilnis, / Spalvotas žemės sapno audinys“¹⁶⁵. Metų laikų sąsają su žmogaus gyvenimo tarpsniais toliau vėl itin plėtojo Salomėja Nėris:

*Praėjo gėlėtas, tylusis gegužis,
Praslinko birželis, saulėtas gražuolis,
Ir liepos jau šiltosios baigiasi dienos.
Antai jau kai kur ir baltuoja rugienos.*

*O vasara, vasara – sapnas sapnužis...
Jau nyksta... Ir sapno lieki sužavėtas...
Ir vėlei šaltasis ateis rudenėlis,
Beskleisdamas mirtį po mišką ir sodą;*

Paskui dar: *Ir vasara kaip sapnas mums praėjo; Nebėr vasaros, / Nebėr sapno*¹⁶⁶. Ir apskritai, su visomis esminėmis filosofų išvalgomis: *Gyvenimas mano – tai sapnas klaidus; O visas mano gyvenimas – sapnas, / Sunkus sapnas <...> Aš negaliu atskirti gyvenimo nuo sapno / Ir sapno nuo gyvenimo...; Bijau, oi, bijau iš to sapno nubusti. / Praverčiau akis – reiktų mirtį pajusti; Mūsų gyvenimas – sapnai; Sapno tuštumą tik nubudęs pastebi; Mano gyvenimas – sapnų laivelis, meilės bangų supamas; Mano gyvenimas – sapnas, saldus, mielas rojaus sapnas... Bet... paskui... paskui, kai nubusiu – jis virs realybe, virs Amžinu Džiaugsmo Rytu; Jei nori gyventi – sapnuoki! Nubudęs prakeiksi ir savo sapną, ir savo klaidą – nedalią. Bet kitas sapnas vėl žuvusį pakeičia, vėl tave grąžina naujam gyvenimui, iki užges kaip meteoras.*¹⁶⁷

Toliau – Vincas Mykolaitis-Putinas:

*Vedi tu, bedugnėmis kelią man tiesdamas,
Kaip vergą per drėgnus ir juodus urvus,
Vylingais mirażais gyvenimui šviesdamas,
Sapnais į nežinomas tolymas koviedamas,
Kol siela prie kapo ir kryžiaus pabus.*¹⁶⁸

Vytautas Mačernis: *Ir lyg spalvotas sapnas dar vaide-nasi pasaulis.*¹⁶⁹ Bernardas Brazdžionis: *Jei gyvenimas sapnas... ir vėlei / Reiks pabust ir gyvent ne sapne, / Jei mūs dienos tik blankūs šešėliai, – / Kas tai nakčiai užmigdė mane?.. // Kas užmigdė mane šiam pasauly, / Kad klajočiau kaip vaikas žieduos; Dabartis kaip baltas sapnas / Tavo širdį supa...; Mes regėjom – daug nuvyto čia vainikų, / Mes regėjom – prakeliamo daug pro mus, / Mes regėjom, kaip jų žemės sapnas nyko / Ir kaip rado jie čia amžinus namus.*¹⁷⁰ Ir Bronius Krivickas rašinyje apie Brazdžionį pabrėžia, jog „poetas be nusiminimo stebi nesustojantį gyvenimo tekėjimą mirtin, nes tai yra tik artėjimas į naują būtį, nes žemės gyvenimas yra

tik sapnas. Žmogus šiame pasaulyje yra tarytum užburtas, užmigdytas, bet tikrasis jo buvimas turi būti ne toks ir ne čia, žemėje, turi jis pasireikšti¹⁷¹. Čia tiks ir paties Krivicko prozos ištrauka, šiek tiek primenanti Platoną: *Juk ar ne tiesa, ponai, jūs norite, kad visas jūsų laikas būtų užimtas kokiais nors mažmožiais. Jūs norite, kad jis praslinktų kaip sapne. Jūs norite miegoti ilgai. Aš manau, rytą nubudę gailitės, kad žmogus tiek maža tegali išmiegoti. Bet jūs miegate ir tada, kai esate nubudę...*¹⁷²

Paulius Širvys: *Gal iš viso nebuvo gyventa? / Gal tik sapną akių mėlynų – / Mėnesienų sidabro prisemtą, / Meilę saugantį langą menu?*¹⁷³ Kazys Bradūnas: *Ar gyvenam, ar sapną sapnuojam – / Kaip svajonė nuėjo diena; Dangus ir žemė praeina, / Kaip trumpas Viešpaties sapnas.*¹⁷⁴ Pastarajame pavyzdyje nurodytas tikrasis mūsų „gyvenimo sapno“ sapnuotojas, numanomas ir Marcelijaus Martinaičio eilutėse: *Kur praregėjom gyvenimą, kaip neįmanomą sapną, / Įmanomas buvo tik Dievas.*¹⁷⁵ Ir ankstesniame verlibre, pavadintame *Nuodėminga Kukučio dvasia*, ši, trumpam išėjusi iš kūno paklajoti, netrukus *Pavargus sugrįžta atgal pro Kukučio akis ir, grieždamas dantimis, užmiega ilgam gyvenimo miegui*¹⁷⁶.

Jonas Juškaitis: *Kai susapnuoju – šventė / Nubust... Išpūs lyg svetimą. / Turiu sapnu gyventi. / O sapnavau gyvenimą...; Vakar atrodė, kad viskas sapnuotis žadėta. / Šiandien – kad viskas lyg sapnai praeina. Ryt stebins protą, / Kad viskas buvo kaip sapnas*¹⁷⁷. Justinas Marcinkevičius: *Ar tikrai gyveni, ar sapnuojiesi sau / ilgam ir keistam sapne?; Laiką nešiotis: kaip sėklą / pačios žemiškiausios formos. / Syki nubusti – kaip daigui – / perskelti ją ir išėiti.*¹⁷⁸ Vladas Braziūnas: *gyvenimas – šuoliavimas ant sielių / kol nemigą užlieja pabudimas; kai nubusiu ergo išnyksiu / o išliks nekraujuota dvasia; Vieta nei laikas nesvarbu – pabusk.*¹⁷⁹ Jonas Strielkūnas: *Kai per miegą laukiau sapno tikrojo – / To gyvenimo, kurio taip ir nebuvo*¹⁸⁰. Rimas Burokas: *noriu, girdi, noriu pabusti iš gyvenimo / nors neturiu jėgų / bandau pabėgti švininėm kojom <...> itūžus liūtis / kaip motina talžo per veidą / sūnau atsipeikėk, ir rauda, / aš bėgu švininėm kojom, / mane vejas mano šešėlis / aš noriu pabusti iš gyvenimo*¹⁸¹. Almis Grybauskas: *O gal nieko nėra tik sapnuoju save / ir aplinkui spektakliai šekspyrai – / iš materijos tos nuausti?*¹⁸² Ir pabaigai Rimvydas Stankevičius:

*Antai užmigs, o atrodys, kad nubudai,
Atrodys – spardaisi dabar vidury palatos
Šviesos ir vystančių gėlių vystykluos, ir pirmas
Vaizdas, kurį pamatai –
Moteris baltu chalatu,
Kišanti tau panosėn aštriakvapį
Visatos gniutulą...¹⁸³*

Šiaip ar taip, pasaulio kaip sapno samprata, nuojauta, net jeigu vien metafora, vis tiek neišvengiamai mena jį esant atsiradusį sąmonėje, ar veikia mentoje, mintyse, kaip aiškiai pabrėžiama kai kuriuose iš pateiktų pavyzdžių, ypač hindų ir budizmo. Mums dabar svarbiausia tai, jog ir šia, psichine, prasme pasaulis gali būti suprantamas kaip *sutvertas* – *susitvėręs* pirmapradžėje dieviškoje sąmonėje kaip sapnas. Panašų vaizdą kaip tik piešia sakinyš iš Juliaus Janonio vaikystės prisiminimų apie motinos jam sektas pasakas, Lietuvių kalbos žodyne, beje, pateiktas kaip tik prie veiksmožodžio *tvėrti* reikšmės

‘kurti’: *Sėdžiu ramiai, nesijudindamas, o mano mintys toli, o mano vaidentuvė tveria – gamina gražiausius vaizdus*¹⁸⁴. Vaizduotė nuo sapno iš esmės tesiskiria sąmonės intensyvumu, ji yra tarsi sapno prieangis (abiejų esminių tapatumą liudija daugelyje kalbų vienas bendras žodis, žymintis ‘sapną’ ir ‘svajonę’: la. *sapnis*, vok. *Traum*, angl. *dream*, pranc. *rêve* ir kt.). Pasak Antano A. Jonyno, *nors ne sapnas gimdo baimę / baimės sutveria sapnus*¹⁸⁵. Galima tarti, jog vaizduotėje, svajose, sapne regimi pavidalai tveriasi nelyginant ūkanos danguje ar rūgpienis ašotyje, o išsvajojus ir galiausiai išsapnavus, įmigus, – visai susitveria į miglą, tirštą kaip varškė. Rasi šitaip pasaulis ir bus *susitvėręs* Dievo sąmonėje, arba Dievo mintimi *sutvertas*.

5. PASAULIS – NUBUDIMAS

Minėtasis Daizetas Teitaras Sudzukis biblinį pasaulio sutvėrimą aiškina taip: „Kai Dievas išvydo šviesą, sušvitusią jo paliepimu, jis pamatė, kad toji ‘šviesa buvo gera’ (Pr 1.4). Šis Dievo sprendimas reiškia pirmąsį pasaulyje nubudus sąmonę, iš esmės – tikrąją pasaulio pradžią. Vien tik šviesos ir tamsos atskyrimas – tai dar ne pradžia. Pasaulis prasideda tik tada, kai atsiranda sąmonė, kuri gali jį įvertinti, taigi kritine savimone pasižyminti sąmonė.“¹⁸⁶ Vadinasi, pasaulis iš tikrųjų atsiranda tada, kai prasimerkia jį reginti ir suvokianti sąmonė. O tokia sąmonė kartais gali nubusti ir žmoguje.

Aptardamas *Rigvedos* himną (X.90) apie pasaulio sukūrimą iš pirmažmogio milžino Purušos, Karlas Gustavas Jungas sako: „Akivaizdu, jog čia turima omenyje ne fizinė, bet psichinė kosmogonija. Pasaulis atsiranda tada, kai žmogus jį atranda. O atranda žmogus pasaulį tik tada, kai paaukoja... savo pirmykštį nesąmoningumą.“¹⁸⁷ Užtat „kosmogoniniai mitai iš esmės yra bundančios sąmonės simboliai... Priešaušriai atitinka sąmonę. Alcheminiais terminais kalbant, tai chaosas, *massa confusa* arba *nigredo*. Būtent per darbą, *opus*, kuris pašvęstajam atstoja pasaulio sukūrimą, randasi *albedo*, arba įvyksta *dealbatio*, išbalinimas, kartais įvaizdijamas mėnulio pilnatimi, kartais – tekančia saule. Tai [alcheminį] darbą lydintis nušvitimas, sąmonės prasiplėtimas“¹⁸⁸. „Išaušusi sąmonė kiekvienąsį yra kūrybos aktas, ir būtent iš šio psichinio patyrimo yra kilę visi mūsų kosmogoniniai simboliai.“¹⁸⁹ „Žmogus, aš, neregimu kūrimo veiksmu suteikdamas pasauliui objektyvų egzistavimą, užbaigia jį ir padaro tobulą“, taigi „žmogus yra būtinas kūriniui užbaigti, kitaip tariant, jis – antrasis pasaulio kūrėjas, vienintelis, suteikęs pasauliui objektyvią prasmę... Tai žmogaus sąmonė sukūrė objektyvią būtį ir prasmę ir per tai žmogus sau rado nepakeičiamą vietą didžiajame tapimo procese.“¹⁹⁰ Užmigusio Dievo sapne nubunda žmogus ir nubudęs randa aplink save pasaulį ir save pasaulyje.

Panašiai Jungo sekėjos Marijos Luizos fon Franc supratimu, nagrinėjant kosmogoninius mitus ir vaizdinius, „kartais būna tiesiog akivaizdu, kad jie mena nesąmoningus bei iki-sąmoningus vyksmus, kurie nusako ne mūsų pasaulio atsiradimą, o tai, kaip žmogus pradėjo jį sąmoningai suvokti“; apskritai: „Prieš mėginant suprasti mitus apie sukūrimą, reikia atminti dar vieną dalyką – būtent, kad mes išvis negalime kalbėti apie jokią kitą

tikrovę nei mūsų sąmonės turinys. Vienintelė tikrovė, apie kurią galime kalbėti, – tai tikrovė, kurią suvokiame“; užtat: „Sukūrimo mitų motyvus aptinkame visuomet, kai tik užsąmonėje ima bręsti esminis, žymus sąmonės ūgtelėjimas“; kitaip tariant: „Kai tik auganti sąmonė pribręsta didesniai šuoliui, pasirodo parengiamieji sapnai, paprastai pasižymintys sukūrimo mitų motyvais“; nes: „Kiekvienąsyk, kai tik žmogus sąmonėdamas padaro rimtą pažangą, evoliucinį šuolį į aukštesnę sąmoningumo lygmenį, jam pasikeičia visas pasaulis – pasikeičia santykiai, pasikeičia požiūris į išorinį pasaulį ir į savo padėtį. Pasaulis iš pagrindų atgimsta“¹⁹¹.

Kaip tik šitaip aiškinami ir būdingi kosmogoniniai simboliai, kaip antai pirmykštis vandenynas ir iš jo iškilusi, jame susitvėrusi primoji žemės sala. Pasak Jungo, „vanduo yra labiausiai paplitęs užsąmonės simbolis“¹⁹². Arba: „Pirmapradžių chaoso vandenų psichologinis atitikmuo yra užsąmonė.“¹⁹³ Užtat: „Sąmonė, kad ir kaip plačiai aprėptų, visuomet yra pasmerkta likti mažesniu ratu didesniame užsąmonės rate, savotiška sala, apsupta jūros“; savo ruožtu „sala – tai sąmonės prieglobstis, paskutinis įtvirtinimas, ginantis ją nuo grėsingo užsąmonės glėbio“¹⁹⁴. Kaip tik šitaip iš pirmykščių vandenų iškilusią kosmogoninę žemės salą suprato Ananda Kūmarasvamis – kaip žmogaus sąmonę, vidinį sąmoningumą, iškilusį iš neįžvelgiamo užsąmonės vandenyno ir jo palaikomą¹⁹⁵.

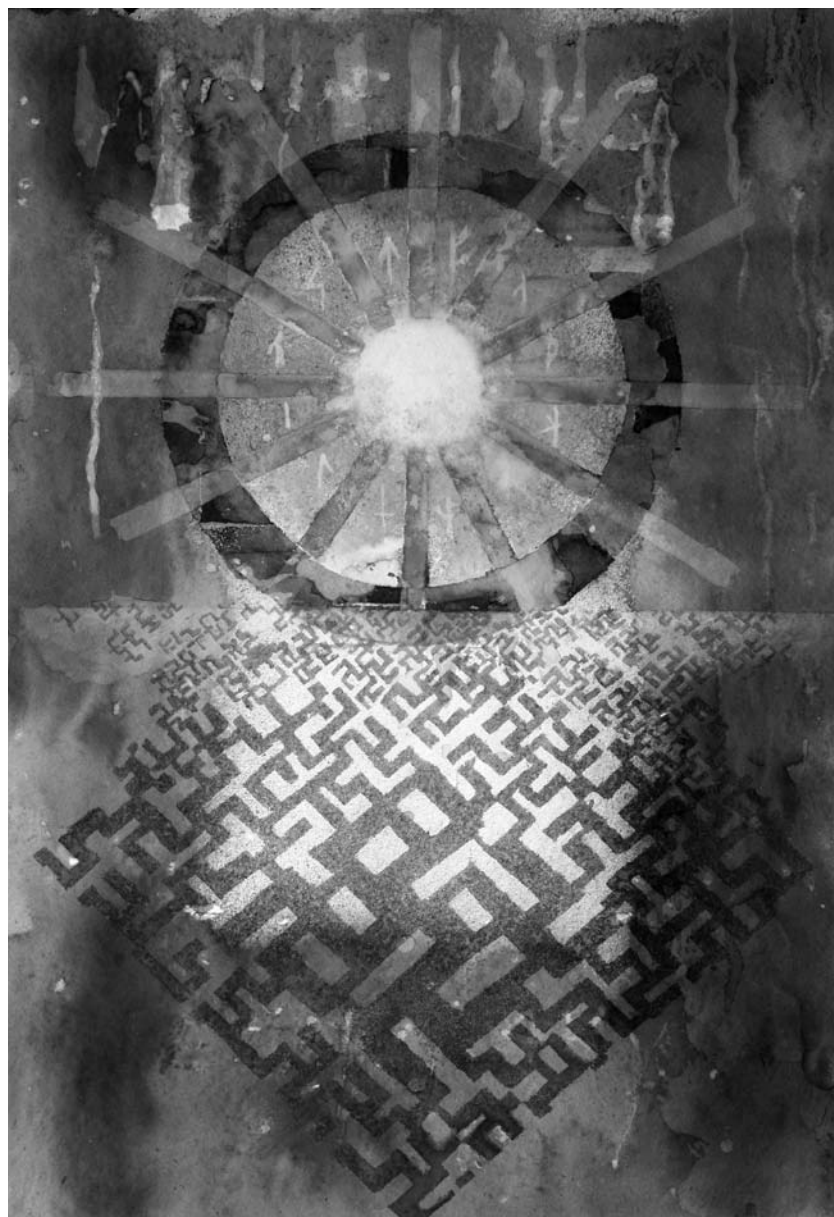
Panašiai psichiškai sutvėrimo simboliką aiškino Vladimiras Toporovas: „Kaip archajiniuose kosmogoniniuose bei antropogoniniuose mituose, prieš atsirandant žmogui, vidur skysto chaoso sukuriamas tvirtas materialus pagrindas, paprastai žemė (įdomiausiuose šiuo atžvilgiu variantuose – iš putos, dumblo, purvo ir t. t.), ir tasai pagrindas toliau sutvirtinamas, išplečiamas, išstobulinamas bei užpildomas objektais, – taip žmogaus sąmonės radimosi istorijoje svarbiausiu uždaviniu tampa padėti dvasinį pagrindą ir toliau jį plėtoti bei ugdyti. Visose žinomose kultūrose tokiu pagrindu žmogus deda prasmę.“¹⁹⁶

Galima paminėti ir senovės indų kosmogoninę kaitrą, įkarštį *tapas*. Kadangi pasaulio Kūrėjas yra aukščiausiaji Sąmonė, tai ir jo kūrybinė kaitra *tapas* turi būti suvokiama kaip dvasinis įkarštis ar užsidegimas. Todėl suprantama, kad nuo pat vedų laikų jis rodo ne tik Dievo Kūrėjo, bet ir žmogaus kūrėjo – poeto, dainiaus, regėtojo, žynio dvasinį kūrybinį įkarštį ar užsidegimą, kaip štai *Rigvedoje* (VIII.59.6):

*īndrāvaruṇā yád ṛṣibhyo maṇṣām vācō matīm śrutām
adattam āgre
yāni sthānāny asṛjanta dhīrā yajñām tanvānās
tāpasābhy āpaśyam*

Indra-Varuna, kai rišiu išmintį, žodyje mintį
girdimą davėte pradžioje,
Vietas, kurias žyniai aukodami pagimdė, vidiniu
įkarščiu regėjau.
(Dar plg. X.154 ir kt.)

Užsiminus apie „regėjimų vietas“, bus suprantama, kad to paties vidinio įkarščio *tapas* galia randasi sapnai¹⁹⁷. Ilgainiui su šiuo vidiniu įkarščiu, ar užsidegimu,

VALERIJA VIJA TARABILDIENĖ. *Rudens lygiadienis I*, 2011

Indijoje susiejama visokeriopa mistinė, joginė, asketinė – taigi dvasinė, psichinė, vidinė veikla¹⁹⁸. Sarvepalio Radhakrišnano apibrėžimu, trumpai drūtai, „*tapas* – tai kūrybinė formuojamoji galia, sutelktas mąstymas“¹⁹⁹. M. L. fon Franc jį psichologiškai apibūdina kaip „sąmonės perėjimą“, ją „šildant“ sutelkta libido energija, ir pažymi, kad nuo pirmųjų upanišadų vertimų į anglų kalbą *tapas* atstojantis žodis *brooding*, pažodžiui ‘perėjimas’ bei ‘susimąstymas (dėl ko nors), svajojimas (apie ką nors)’, irgi jungia savyje abi šias sąvokas – šilumos ir meditacijos²⁰⁰.

Beje, kosmogoninis kiaušinis – irgi būdingas, archetipinis bundačios sąmonės simbolis: „Kai tik pasirodo kiaušinio vaizdinys, jis visuomet yra susijęs su koncentracijos idėja: su *tapas*, su perėjimu, su intelekto užgimimu. <...> Su tuo esu susidūrusi praktiškai, analizėje, kur kiaušinio motyvas labai dažnai pasirodo būtent tada, kai žmogus, galima pasakyti, pirmą sykį patiria savistabos, savimonės galimybę“, todėl „kai sapne pasirodo kiaušinis, galite būti tikri, kad laikas artėja, kad sąmoningumui, savimonei gimti mažų mažiausiai jau yra susidariusi galimybė.“²⁰¹

Kitas Jungo sekėjas, Erichas Noimanas, šiai sąmonės radimosi ir jį lydinčių simbolių temai paskyręs ištisą veiklą, daro mums svarbią apibendrinamąją išvadą: „Tai, kad auštanti sąmonė ir pasaulio sukūrimas yra lygiagrečius procesai, sužadinantys tą pačią simboliką, reiškia, jog pasaulis iš tikrųjų egzistuoja tik tuo mastu, kuriuo jis yra *ego* suvokiamas.“²⁰²

Taigi ir šia, psichologine, prasme būtent sąmonė – tik šįsyk ne Dievo, o žmogaus sąmonė – tveria savo pasaulį. Vadinasi, pasaulio sutvėrimą sąmonėje, mentoje, ar mintyse, galima suprasti ne tik „mistiškai“, kaip aukščiausios dieviškos Sąmonės sapną, bet ir psichologiškai, kaip žmogaus bundančios sąmonės atpažintą, jos šviesa iš nebūties „išplėštą“ tikrovės sritį.

Galima tai suprasti ir dar kitaip – fenomenologiškai. Štai kaip Tomas Sodeika perpasakoja filosofinės fenomenologijos pradininką Edmundą Huserlį:

Taigi pasaulis *qua cogitatum* [kaip mąstiny] pasirodo esąs savotiškas sąmonės produktas, jos įprasminančios veiklos rezultatas. <...> Pažiūrėkime, kaip E. Huserlis supranta šią veiklą. Stebėdamas kokį nors daiktą, pavyzdžiui, stalą, prieš kurį dabar sėdžiu, aš matau jį tik iš vienos pusės ir tik vienu aspektu, priklausančiu nuo mano padėties šio stalo atžvilgiu. Jei atsistojęs apeisiu stalą ir apžiūrėsiu jį, tai vis tiek kiekvienu atskiru momentu mano regėjimo lauke bus tik vienas stalo aspektas. Apėjęs stalą aš gausiu ištisą seriją dalinių to paties stalo vaizdų, savotiškų jo „profilų“, kurie man judant pereina vienas į kitą, jungiasi vienas su kitu, vienas kitą papildo. Įvairūs stalo „profilai“ susilieja į vieną to paties stalo vaizdą. Jie visi parodo man *tą patį* stalą, bet kiekvienas naujas stebėjimo aspektas parodo naują, iki šiol nematytą to stalo pusę. Stebėdamas stalą rytą ir vakare, ryškiai apšviestame kambaryje ir prieblandoje, iš arti ir iš toli, stebėdamas jį tapytojo, staliaus, žaidžiančio vaiko žvilgsniu, aš kiekvieną kartą pamatau jį naujai ir, galima sakyti, kiekvienas toks pamatymas leidžia man vis labiau, visapusiškiau jį pažinti. Tačiau kad ir kaip ilgai tęsčiau savo stebėjimus, kad ir kiek įvairių stebėjimo padėčių ar būdų išbandyčiau, man liks dar be galo daug neišnaudotų galimybių, be galo daug stalo „siluetų“ liks nepamatyta, nesuvokta. Mano stebėjimas niekad nepasieks tokio tobulumo, kad galėčiau tvirtinti visiškai pažinęs to daikto būtį.

Anot E. Huserlio, kiekvienas realus daiktas mums duotas per daugybę savo „profilų“, o vieną esminių jo savybių sudaro tai, kad tokio daikto mes niekad negalime patirti absoliučiai, nes visuomet lieka tam tikras neapibrėžtumas, naujų aspektų, naujų prasmų pasirodymo galimybė iš pažiūros gerai pažįstamame daikte.

Dėl to kyla klausimas, koku gi būdu mes nustatome, kad taip įvairiaprasmiškai ir neapibrėžtai pasirodantis daiktas mums vis dėlto yra „tas pats“ daiktas? Kas sieja tą apraiškų įvairovę ir neleidžia jai virsti *chaosu*? Koku būdu „profilų“ sraute gali pasirodyti realiai egzistuojantis daiktas? <...> P a s a u l i o (taigi ir kiekvieno atskiro daikto) vienybė – tai sąmonės akto vienybė, sąmonės sintezuojančios veiklos produktas. „Grynosios sąmonės“ intencionalinis gyvenimas savo sintezuojančia galia sujungia įvairius to pa-

ties daikto „profilus“, suteikdamas jų įvairovei tapatumą, stebėjimo aspektų daugybę paversdamas „tuo pačiu daiktu“. Tačiau sintezė niekad nebūna užbaigta. <...>

Stebėdamas namą, aš aktualiai matau tik jo fasadą. Bet tai, ką aš matau, turi fasado prasmę tik dėl to, kad stebėdamas aš „primąstau“ dar ir namo šonus, kurie man dabar nėra aktualiai duoti, aš „primąstau“ ir užpakalinę namo sieną, kurios taip pat nematau. „Primąstomas“ yra ir mano aktualiame stebėjime, mano pojūčiuose neatsispindintis namo vidus ir t. t. Visi šie „primąstymai“ (*Mitmeinungen*) sudaro vieną esminių sąmonės konstitutyvinės veiklos sričių. Jų pagalba „plokščias“ aktualios duotybės „profilis“ įgyja reljefiškumą, tūrį...

Tačiau gali atsitikti, kad tai, ką mes palaikėme namu, iš tikrųjų yra teatro dekoracija. Tada, užėję iš šono ir tikėdamiesi pamatyti šoninę namo sieną, būsime priversti nusivilti, nes paaiškės, kad tai, ką mes laikėme namu, nėra namas: mūsų konstituota prasmė šiuo atveju „sprogs“ ir jos vietą užims kita prasmė – „teatro dekoracija“. Dabar, stebėdami tą pačią sieną tuo pačiu rakursu kaip anksčiau, mes jau nebežiūrėsime namo, nors pati siena niekuo nepasikeitė, bet „primąstant“ kitus horizontus ji įgijo mums visai kitą prasmę. <...> Tai, ką mes dabar matome, yra ne namas, o dekoracija. Ir nors betarpiška duotybė liko nepasikeitusi (abiem atvejais matome tokią pačią sieną), tačiau jos pagrindu konstituojamos prasmės skiriasi.

...vienintelis bet kokios prasmės šaltinis esanti sąmonė. Tik sąmonė suteikianti daiktams, jų egzistavimui būtiną apibrėžtumą, taigi dovanojanti jiems būtį. <...> Todėl daikto prasmės susidarymas ir jos egzistavimas tampa visiškai priklausomas nuo sąmonės konstitutyvinių aktų atliekamos sintezės. <...> Analizuodami konstitutyvinius sąmonės aktus ir atskleisdami šių dviejų prasmų konstituciją, mes atrandame sudėtingą daugelio prasmų tarpusavio sąryšį, kuris galiausiai atveda prie totalinio bet kokios prasmės horizonto – „pasaulio“ prasmės. Taigi sąmonė tampanti savotišku pasaulio kūrėju, jo ontologiniu pamatu.²⁰³

Visas tris – mistinę pasaulio kaip Dievo sapno sampratą, psichologinę ir galiausiai fenomenologinę – galima būtų suderinti ir sujungti tarus, kad pirmą apadė, aukščiausioji dieviškoji Sąmonė užminga ir sutveria pasaulį kaip savo sapną, o tada šiame Dievo sapne ilgainiui nubunda, prasimerkia ir susivokia žmogaus sąmonė, taip atrasdama aplink save Dievo sapnuojamą pasaulį. Šią, psichologinę, pasaulio kaip sapno sampratą galima būtų susieti su Vydūno klasifikacijos antruoju sąmonėjimo laipsniu, kai žmogus liaujasi kietai miegojęs aklinoje tamsoje ir, jo sąmonei pakirdus bei prasimerkus, aplink save regi Dievo sapno pavidalus. O tokia fenomenologinė išvalga jau mena trečiąjį sąmonėjimo laipsnį, kai žmogus pradeda atpažinti, kad jo aplinkui regimas pasaulis yra sąmonės kūrinys, ir, vadinasi, suvokti, jog iš tikrųjų gyvena sapne. Iš šio suvokimo kilęs troškimas nubusti savaimė pakylėtų žmogų į ketvirtąjį sąmonėjimo lygį. Tik penktasis abejotinas, veikiausiai ketvirtojo išsvajotas: nes jam ištikus, nebeliktų kam juo prisipažinti.

Straipsnio autorius laikosi savosios nelietuviškų vardų rašybos sistemos. Susiduriantiems su identifikavimo keblumais sudarytas specialus sąrašėlis

Aurobindas, Śri = angl. Śri Aurobindo
 Benvenistas, Emilis = Émile Benveniste
 Berklis, Džordžas = George Berkeley
 Brastinis, Ernestas = Ernests Brastiņš, Brastiņu Ernests
 Cimeris, Heinrichas = Heinrich Zimmer
 Čagdud Tulku Rinpočė = angl. Chagdud Tulku Rinpoche
 Ekhartas, Mokytojas = Meister Eckhart
 Eliadė, Mirčia = Mircea Eliade
 Fasmeris, Maksas = Max Vasmer
 Franc, Marija Luiza, fon = Marie-Louise von Franz
 Franklis, Viktoras = Viktor E. Frankl
 Freizeris, Džeimsas Džordžas = James George Frazer
 Frenkelis, Ernastas = Ernst Fraenkel
 Gasetas, Chosė Ortega i = José Ortega y Gasset
 Gėtė, Johanas Volfgangas = Johann Wolfgang Goethe
 Giunteris, Herbertas = Herbert V. Guenther
 Hiler, Siuzan = Susan Hiller
 Hilmanas, Džeimsas = James Hillman
 Huserlis, Edmundas = Edmund Husserl
 Ivans-Pritčardas, Edvardas Ivanas = Edward Evan Evans-Pritchard
 Jungas, Karlas Gustavas = Carl Gustav Jung
 Kabat-Zinas, Džonas = Jon Kabat-Zinn
 Kalderonas de la Barka, Pedras = Pedro Calderón de la Barca
 Kasireris, Ernastas = Ernst Cassirer
 Kempbelas, Džozefas = Joseph Campbell
 Kjencė Rinpočė, Dilgo = angl. Dilgo Khyentse Rinpoche
 Kokomas, Chorchė = Jorge Miguel Cocom Pech
 Kokshedas, Deividas = David Coxhead
 Kūmarasvamis, Ananda = angl. Ananda K. Coomaraswamy
 Leibnicas, Gotfrydas Vilhelmas = Gottfried Wilhelm Leibnitz
 Leuvas, Gerardas, van der = Gerardus van der Leeuw
 Maklaganas, Deividas = David Maclagan
 Milkus, Kristijonas Gotlybas = Christian Gottlieb Mielcke
 Ming-Dao, Dengas = Deng Ming-Dao
 Nacokas Rangdrolas, Celė = angl. Tsele Natsok Rangdrol
 Nyčė, Frydrichas = Friedrich Nietzsche
 Noimanas, Erichas = Erich Neumann
 Paskalis, Blezas = Blaise Pascal
 Petaconis, Rafaelis = Raffaele Pettazzoni
 Radhakrišnanas, Sarvepalis = angl. Sarvepalli Radhakrishnan, Rādhākriṣṇan
 Radinas, Polas = Paul Radin
 Ramanas Maharšis = angl. (Sri) Ramana Maharshi, (Bhagavān) Śri Ramaṇa Mahārṣi
 Smočynskis, Voicechas = Wojciech Smoczyński
 Sogjalas Rinpočė = angl. Sogyal Rinpoche
 Sudzukis, Daizecas Teitaras = angl. Daisetz Teitaro Suzuki
 Šekspyras, Viljamas = William Shakespeare
 Šopenhaueris, Arturas = Arthur Schopenhauer
 Tartangas Tulku = angl. Tarthang Tulku
 Toporovas, Vladimiras = Владимир Николаевич Топоров
 Trungpa, Čiogjamas = angl. Chögyam Trungpa
 Vestas, Martinas Ličfyldas = Martin Litchfield West
 Vivekananda, Svamis = angl. Swami Vivekananda, Svami Vivekānanda

- ¹ D. Maclagan. *Creation Myths: Man's Introduction to the World.* – Thames and Hudson, London, 1977, p. 30.
- ² Б. А. Успенский. *Влияние языка на религиозное сознание // Труды по знаковым системам, IV.* – Тартуский государственный университет, 1969, с. 164.
- ³ E. Cassirer. *Language and Myth.* – Dover Publications, New York, 1953, p. 45–46; žr. E. M. Мелетинский. *Поэтика мифа.* – Восточная литература, Москва, 2000, с. 205.
- ⁴ *Tafai dewas dagu fšeme fšadšiu wenu futuere, / Schytu budu fšmanes ir wifus daiktus padare* (M. Mažvydas. *Pirmoji lietuviška knyga* (tekstą ir komentarus paruošė M. Ročka). – *Vaga*, Vilnius, 1974, p. 100–101; *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, II: XVI amžius* (sudarė N. Vėlius). – Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Vilnius, 2001, p. 186).
- ⁵ M. Eliade. *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions.* – Harper & Row, San Francisco–New York–etc. 1977, p. 96; žr. M. Lurker. *An Illustrated Dictionary of the Gods and Symbols of Ancient Egypt.* – Thames and Hudson, London, 1995, p. 95; M. Э. Матье. *Избранные труды по мифологии и идеологии Древнего Египта.* – Восточная литература, Москва, 1996, с. 156, 164.
- ⁶ G. Beresnevičius. *Religijotyros įvadas.* – *Aidai*, Vilnius, 1997, p. 139.
- ⁷ M. Э. Матье. *Op. cit.*, p. 229; dar plg. L. Spence. *Myths and Legends of Egypt.* – *Senate*, London, 1998, p. 15.
- ⁸ А. В. Лебедев. *Демург у Фалеса? (К реконструкции космогонии Фалеса Милетского) // Текст: семантика и структура.* – Наука, Москва, 1983, с. 53 (žr. p. 55–56).
- ⁹ H. Jonas. *The Gnostic Religion: The Message of the Alien God and the Beginnings of Christianity.* – Beacon Press, Boston, 2001, p. 105–107.
- ¹⁰ *The Nag Hammadi Library in English.* Translated and introduced by members of the Coptic Gnostic Library Project of the Institute for Antiquity and Christianity, Claremont, California, general editor J. M. Robinson. Third, completely revised edition. – Harper Collins Publishing, San Francisco, 1990, p. 65, 402.
- ¹¹ A. Uždavinyš. *Hermio Trismegisto išminties kelias. Hermetinis rinkinys.* – *Sophia*, Vilnius, 2005, p. 201.
- ¹² R. Ch. Zaehner. *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism.* – Phoenix, London–New York, 2003, p. 53–54; M. Eliade. *Op. cit.*, p. 72, Nr. 39.
- ¹³ *Зороастрийские тексты: Суждения духа разума (Дадастан-и мено-и храд), Сотворение основы (Бундахишн) и другие тексты* (издание подготовлено О. М. Чунаковой). – Восточная литература, Москва, 1997, с. 79, 80.
- ¹⁴ A. Schimmel. *Islamo įvadas.* – *Regnum fondas*, Vilnius, 2001, p. 101.
- ¹⁵ Cituojama pagal *Rig Veda*, a metrically restored text, edited by Barend A. van Nooten and Gary B. Holland, Harvard Oriental Series, vol. 50 = *Rigveda*. PDF edition by K. Briggs, 2004 <www.keithbriggs.info/documents/rv.pdf> ir Th. Aufrecht. *Die Hymen des Rigveda, I–II.* – Akademie Verlag, Berlin, 1955, atsižvelgiant į naujausią ir nuodugniausią Tatjanos Jezlizarenkovos rusiškąjį vertimą *Rigveda: Мандалы I–IV; Мандалы V–VIII; Мандалы V–VIII.* – Наука, Москва, 1989, 1995, 1999. Cituojama vieta nesunkiai randama pagal nurodytą posmo numerį vidinėje *Rigvedos* struktūroje. Posmas į lietuvių kalbą jau buvo verstas Ričardo Mirono (žr. N. Laurinkienė. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose.* – *Vaga*, Vilnius, 1990, p. 21) ir Kornelijaus Platelio (*Pasaulinės literatūros biblioteka: Senovės Rytų poezija.* – *Vaga*, Vilnius, 1991, p. 368, tik nepasakyta, iš kokios kalbos).
- ¹⁶ A. K. Coomaraswamy. *A New Approach to the Vedas.* – Munshiram Manoharlal, New Delhi, 1994, p. 56.
- ¹⁷ Sri Aurobindo. *The Secret of the Veda.* – Sri Aurobindo Ashram Trust, Pondicherry, India, 1971, p. 275.
- ¹⁸ M. Eliade. *Op. cit.*, p. 111–112, *Мифы народов мира: Энциклопедия* (главный редактор А. С. Токарев), I. – Советская энциклопедия, Москва, 1980, с. 185.
- ¹⁹ *Upaniśados* (iš sanskrito vertė, įvadinį straipsnį ir paaiškinimus parašė A. Beinorius, mokslinis redaktorius D. Razauskas). – *Vaga*, Vilnius, 2013, p. 139; *The Principal Upaniśads*. Edited with introduction, text, translation and notes by S. Radhakrishnan. – HarperCollins, India, 2000, p. 151; *Упанишады* (перевод с санскрита, исследование, комментарий и приложение А. Я. Сыркина). – Москва, 2003, с. 70–71; M. Eliade. *Op. cit.*, p. 113.
- ²⁰ *Upaniśados, op. cit.*, p. 124; *The Principal Upaniśads, op. cit.*, p. 541, 542; *Упанишады, op. cit.*, p. 537.
- ²¹ *The Principal Upaniśads, op. cit.*, p. 542.
- ²² *Upaniśados, op. cit.*, p. 212.
- ²³ M. Eliade. *Yoga: Immortality and Freedom.* – Princeton University Press, 1971, p. 23 (žr. p. 20–23).
- ²⁴ A. Beinorius. *Sąmonė klasikinėje Indijos filosofijoje: Lyginamoji studija.* – Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Vilnius, 2002, p. 125; plg. p. 146–147.

- ²⁵ *Thus Have I Heard: Buddhist Parables and Stories*. – Sutra Translation Committee of the United States and Canada, New York, 1999. Vakaruose kalbėdami bei rašydami angliškai, autoriai budistai tokiais atvejais, kaip ir šiuo, paprastai vartoja žodį *mind* ‘protas, nuomonė, mintis, psichika, dvasia’ ir pan. Tačiau nė vienas iš šių jo reikšmė nusakančių lietuviškų žodžių, atskirai paimtas, angliškojo neatitinka ir neatstoja. Dėl to būtų itin pravartu susigrąžinti į bendrinę lietuvių kalbą primirštą savą atitikmenį *menta* ‘dvasia, sąmonė, protas’ (*Lietuvių kalbos žodynas*, VIII, p. 17, kirtis nenurodytas). Žodį vartojo Daukantas, pavyzdžiui, nusakydamas savo *Būdo* pirmosios dalies turinį: *Krašto vieta, jos privalumai, oras; tautos menta, daba, būdas ir įpročiai*; ir toliau: *...kunigai turėjo tikybę už pragumą, kuriuo svieta gorino, gandino dėl sugurinimo ir sukurtinimo žmogaus mentos ir dėl būtino sau paklusnumo. Lygia dalia tuo pačiu įrankiu guodė, laimino, džiugino ir linksmino dėl ištempimo tos pačios mentos* (S. Daukantas. *Raštai*, I. – Vaga, Vilnius, 1976, p. 410, 529). Žodis vienos šaknies su lie. *mintis*, *manýti*, lo. *mens* (kilm. *mentis*) ‘protas, siela, psichika’, sen. indų *mana(s)* ‘protas, supratimas, suvokimas, manymas, mintis, siela’ ir daugybe kitų, tarp jų ir angl. *mind* (E. Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. – Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg – Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1962–1965, p. 436, 455–456; Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. – Elsevier, Amsterdam etc., 2003, p. 466; M. Mayrhofer. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, II. – Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1963, p. 573–574, 583–584; M. Mayrhofer. *Etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, II. – Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1996, p. 305–306; *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology* (edited by T. F. Hoad). – Oxford University Press, 2003, p. 294; J. Pokorný. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. – Francke Verlag, Bern–München, 1959, p. 726–728 ir kt.).
- ²⁶ Tarthang Tulku. *Hidden Mind of Freedom*. – Dharma Publishing, Berkeley, 1981, p. 85–89; Tarthang Tulku. *Time, Space, and Knowledge*. – Dharma Publishing, Berkeley, 1977, p. 196–198.
- ²⁷ Ch. Trungpa. *Journey Without Goal: The Tantric Wisdom of the Buddha*. – Prajñā Press, Boulder, Colorado, 1981, p. 45.
- ²⁸ Ch. Trungpa. *The Heart of the Buddha*. – Shambhala, Boston & London, 1991, p. 27.
- ²⁹ D. T. Suzuki. *The Field of Zen* (edited with Foreword by Ch. Humphreys). – The Buddhist Society, London, 1980, p. 76, 89, 90.
- ³⁰ Vydūnas. *Raštai*, I. – Mintis, Vilnius, 1990, p. 377–378.
- ³¹ *Latvju Dievadziemas*. Ieraudzījīs un sakārtojīs Brastiņū Ernests. – Latvju dievturu sadraudze, 1980, p. 26.
- ³² D. Ermakov. *Be and Bön: Ancient Shamanic Traditions of Siberia and Tibet in Their Relation to the Teachings of a Central Asian Buddha*. – Vajra Publications, Kathamandu, Nepal, 2008, p. 104–105.
- ³³ M. Eliade. *From Primitives to Zen... op. cit.*, p. 608–609, Nr. 299.
- ³⁴ Ten pat, p. 84, Nt. 45.
- ³⁵ R. Pettazoni. *Essays on the History of Religions*. – E. J. Brill, Leiden, 1967, p. 33.
- ³⁶ M. Leon-Portilla. *Senųjų meksikiečių „gėlės ir giesmės“ // Liaudies kultūra*, 2000, Nr. 6, p. 63.
- ³⁷ *Encyclopedia of Religion*, second edition (Lindsay Jones, editor in chief), I–XIV. – Thomson Gale, New York etc., 2005, p. 2011.
- ³⁸ M. Eliade. *From Primitives to Zen... op. cit.*, p. 131, Nr. 63; žr. D. Maclagan. *Op. cit.*, p. 15.
- ³⁹ H. Jonas. *Op. cit.*, p. 180, 300, 313.
- ⁴⁰ *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas: Izlase*. Sastādītāja Alma Ancelāne. – Zinātne, Rīga, 1991, p. 62.
- ⁴¹ J. Balys. *Raštai*, III. – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2002, p. 277, Nr. 11; žr. N. Laurinkienė. *Pasaulio kūrimo motyvai lietuvių pasakojamojoje tautosakoje // Liaudies kultūra*, 2002, Nr. 5, p. 9.
- ⁴² S. Daukantas. *Op. cit.*, p. 491.
- ⁴³ *Русская народная поэзия: Обрядовая поэзия* (составление, подготовка текста и др. К. Чистова и Б. Чистовой). – *Художественная литература*, Ленинград, 1984, с. 218, Nr. 328.
- ⁴⁴ M. Eliade. *From Primitives to Zen... op. cit.*, p. 479, Nr. 228.
- ⁴⁵ Sogyal Rinpoche. *Some Essential Advice on the Practice of Meditation*. – Rigpa Fellowship, Boston, 1989, p. 17.
- ⁴⁶ *Lietuvių kalbos žodynas*, VIII, p. 245.
- ⁴⁷ C. G. Jung. *Atsiminimai, vizijos, apmąstymai*. – *Margi raštai*, Vilnius, 2010, p. 55–56.
- ⁴⁸ В. Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка*, IV. – *Русский язык*, Москва, 1982, с. 422.
- ⁴⁹ М. Фасмер. *Этимологический словарь русского языка* (перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева), II. – *Азбука*, Санкт-Петербург, 1996, с. 657–658.
- ⁵⁰ *Lietuvių kalbos žodynas*, XVII, p. 389–399.
- ⁵¹ *Oi tu kregždėle: Anelės Čepukienės tautosakos ir kūrybos rinktinė* (parengė N. Vėlius). – Vaga, Vilnius, 1973, p. 268.
- ⁵² *Lietuvių kalbos žodynas*, I, p. 883.
- ⁵³ Apie būdingą, reguliarią „miglos, debesies“ ir „sąmonės aptemimo“ sąsają plačiame indoeuropietiška kontekste žr. В. А. Меркулова. *Украинские этимологии // Этимология 1973*. – *Наука*, Москва, 1975, с. 58–60; taip pat iš dalies Д. Разаускас. *Мать Майя: Размышления по поводу двух литовских омонимов: тóја ‘мать’ и тоја ‘мах’ // Балто-славянские исследования*, XV. – *Индрик*, Москва, 2002, с. 316–319.
- ⁵⁴ *Pasaulinės literatūros biblioteka, op. cit.*, p. 161; plg. M. Eliade. *From Primitives to Zen... op. cit.*, p. 331.
- ⁵⁵ Markas Aurelijus. *Sau pačiam* (iš senosios graikų kalbos vertė E. Ulčinaite). – *Mintis*, Vilnius, 1984, p. 32.
- ⁵⁶ Е. Коницкая, Б. Ясюнайте. «Заяц топит баню»: туман в выражениях с переносным значением в традиционной культуре и в авторской литературе (на материале литовского и русского языков) // *Балто-славянские исследования*, XIX. – *Нестор-История*, Москва–Санкт-Петербург, 2014, с. 416.
- ⁵⁷ В. М. Мокиенко. *Словарь сравнений русского языка*. – *Норинт*, Санкт-Петербург, 2003, с. 406–407, 441.
- ⁵⁸ *Lietuvių kalbos žodynas*, VIII, p. 165–167; *Frazeologijos žodynas* (redagavo J. Paulauskas). – Lietuvių kalbos institutas, Vilnius, 2001, p. 426.
- ⁵⁹ H. Radauskas. *Eilėraščiai*. – *Baltos lankos*, Vilnius, 2011, p. 214.
- ⁶⁰ *Lietuvių kalbos žodynas*, VIII, p. 135.
- ⁶¹ *Lietuvių kalbos žodynas*, VIII, p. 164; *Frazeologijos žodynas, op. cit.*, p. 426; žr. J. Šlekonytė. *Linksmoji magija tradicinėje lietuvių kultūroje: pokštaujantis burtininkas // Liaudies kultūra*, 2016, Nr. 6, p. 45.
- ⁶² *Latviešu sakāmavārdi un parunas: Izlase* (sastādījusi E. Kokare). – Latvijas PSA Zinatņu akadēmijas izdevniecība, Rīgā, 1957, p. 167, Nr. 2971.
- ⁶³ *Šiaurės Lietuvos pasakos* (surinko M. Slančiauskas). – Vaga, Vilnius, 1974, p. 69, Nr. 49.
- ⁶⁴ *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas* (sudarė K. B. Vosylytė). – *Mokslas*, Vilnius, 1985, p. 162, 163.
- ⁶⁵ *Lietuvių kalbos žodynas*, VIII, p. 163–167.
- ⁶⁶ *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas, op. cit.*, p. 163.
- ⁶⁷ J. Šlekonytė. *Op. cit.*, p. 45, 46.
- ⁶⁸ *Frazeologijos žodynas, op. cit.*, p. 426.
- ⁶⁹ J. Eckhart. *Traktatai ir pamokslai* (sudarė A. Rybelis). – *Pradai*, Vilnius, 1998, p. 124.
- ⁷⁰ *Гермес Трисмегист и герметическая традиция Востока и Запада* (составление, комментарии, переводы К. Богутского). – *Ирис*, Киев; *Алетейа*, Москва, 2001, с. 124, 108.
- ⁷¹ M. L. West. *Indo-European Poetry and Myth*. – Oxford University Press, 2007, p. 484; Homeras. *Iliada* (redagavo A. Dambrauskas). – Valstybinė grožinės literatūros leidykla, Vilnius, 1962, p. 67, 431, 453; Homeras. *Odiseja* (vertė J. Ralys). – Vaga, Vilnius, 1964, p. 119.
- ⁷² Žr. W. Boryś. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. – Wydawnictwo literackie, Kraków, 2005, s. 320; C. D. Buck. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. – The University of Chicago Press, 1949, p. 66, Nr. 1.74; R. Derksen. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. – Brill, Leiden–Boston, 2008, p. 316, 339–340; R. Derksen. *Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon*. – Brill, Leiden–Boston, 2015, p. 317; S. Karaliūnas. *Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė*. – *Mokslas*, Vilnius, 1987, p. 158; K. Karulis. *Latviešu etimologijas vārduca*, I. – *Avots*, Rīga, 1992, p. 593–594; M. Mayrhofer. *Kurzgefasstes... op. cit.*, p. 680–681; M. Mayrhofer. *Etymologisches... op. cit.*, p. 375; J. Pokorný. *Indogermanisches... op. cit.*, p. 712; A. Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos leksika*. – *Mokslas*, Vilnius, 1990, p. 50; В. А. Меркулова. *Украинские... op. cit.*, p. 59; П. Я. Черных. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, I. – *Русский язык*, Москва, 1999, с. 518; *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*. Под редакцией О. Н. Трубачева, XIX. – *Наука*, Москва, 1993, с. 28. Vien sekdamis Emiliu Benvenistu ir nepateikdami jokių argumentų tuo abejojo Ernstas Frenkelis (E. Fraenkel. *Op. cit.*, p. 447, 451), Maksas Fasmeris (M. Фасмер. *Op. cit.*, p. 619), neužsimena apie šį ryšį ir Voicechas Smočynskis (W. Smoczynski. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. – Uniwersytet Wileński, 2007, s. 399).
- ⁷³ V. Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Antras pataisytas ir papildytas leidimas. – *Mokslas ir enciklopedijų leidybos centras*, Vilnius, 2013, p. 572–573.
- ⁷⁴ *Pasaulinės literatūros biblioteka, op. cit.*, p. 162.
- ⁷⁵ *Lietuvių kalbos žodynas*, VIII, p. 135–136, 138, 141; *Lietuvių liaudies pasakos su dainuojamaisiais intarpais* (surinko ir parengė J. Dovydaitis). – Vaga, Vilnius, 1978, p. 299–320, Nr. 66, 67.

- ⁷⁶ *Latviešu pasakas un teikas* (pēc Anša Lercha-Puškaiša un citiem avotiems sakopojis un rediģėjis prof. P. Šmits), VI. – Valtera an Rapas akcijų sabiedrības izdevums, Rīgā, 1929, p. 159, Nr. 8.3 (gausius variantus žr. 155–224, Nr. 8.1–38); *Latvių pasakos: Deimanto žirgas* (iš latvių kalbos vertė V. Martišius). – *Vaga*, Vilnius, 1979, p. 85.
- ⁷⁷ *Lietuvių kalbos žodynas*, VIII, p. 260–261, VII, p. 867.
- ⁷⁸ *Этимологический словарь славянских языков... op. cit.*, p. 28–29. Apie iškalbingą makrokosminę ir metafizinę „mirkėsėjimo“ simboliką (saulė = akis, debesis = akies vokas; „kosminis mirkėsėjimas“ kaip šio pasaulio būties pagrindas ir pan.) žr. D. Pazauskas. *Op. cit.*, p. 277–294, 318–319, 322–323.
- ⁷⁹ Žr. D. Razauskas. *Pasaulio sapnas: mistinės kosmogonijos užuominis lietuvių tautosakoje // Tautosakos darbai*, XLIV. – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2012, p. 86–89.
- ⁸⁰ *Kaip atsirado žemė: Lietuvių etioliginės sakmės* (sudarė ir parengė N. Vėlius). – *Vaga*, Vilnius, 1986, p. 18, Nr. 11; žr. N. Laurinkienė. *Mito atšvaitai... op. cit.*, p. 45.
- ⁸¹ *Tauta ir žodis* (red. prof. V. Krėvė-Mickevičius). – Kaunas, 1928, p. 636, Nr. 14; J. Elisonas. *Dievas Senelis: Pasakos apie negyvosios gamtos kūnų, augalų ir gyvulių atsiradimą ir taip pat apie Dievą Senelį, kuris kitą kartą po žemę vaikščiojo ir žmones gyvenimo mokė // Mūsų tautosaka* (red. prof. V. Krėvė-Mickevičius), IX. – Kaunas, 1935, p. 7, Nr. 1; *Lietuvių tautosaka*, IV: *Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos* (medžiagą paruošė L. Sauka, A. Seselskytė, N. Vėlius, K. Viščinis). – *Mintis*, Vilnius, 1967, p. 423, Nr. 329.
- ⁸² J. Balys. *Raštai*, III. – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2002, p. 277, Nr. 11.
- ⁸³ Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas 2430/322; D. Razauskas. *Pasaulio sapnas... op. cit.*, p. 88.
- ⁸⁴ Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas 2386/121; D. Razauskas. *Pasaulio sapnas... op. cit.*, p. 88–89.
- ⁸⁵ Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas 2430/332; R. Racėnaitė. *Folklorinė atmintis: retrospektyvus santykis su vienta lietuvių liaudies sakmėse // Tautosakos darbai*, XLVI. – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2013, p. 115–116.
- ⁸⁶ *У истоков мира: Русские этимологические сказки и легенды* (составление и комментарии О. В. Беловой, Г. И. Кабаковой). – *Форум–Неолит*, Москва, 2014, с. 23–24, Nr. 1.
- ⁸⁷ M. Eliade. *Zalmoxis, the Vanishing God: Comparative Studies in the Religions and Folklore of Dacia and Eastern Europe*. – The University of Chicago Press, Chicago–London, 1986, p. 79.
- ⁸⁸ Ten pat, p. 95 (išn. 48), 81.
- ⁸⁹ E. E. Левкиевская. *Мифы русского народа*. – *Астрель–Аст*, Москва, 2002, с. 80; Д. Громов. *Восточнославянские дуалистические легенды о сотворении мира // Мифы и магия индоевропейцев*. – София, Москва, 2002, с. 42; *Славянские древности: Этнолингвистический словарь* (под редакцией Н. И. Толстого), V. – *Международные отношения*, Москва, 2012, с. 139.
- ⁹⁰ M. Eliade. *Zalmoxis... op. cit.*, p. 76–77, 84.
- ⁹¹ Ten pat, p. 102.
- ⁹² А. Ю. Айхенвальд, В. Я. Петрухин, Е. А. Хелимский. *К реконструкции мифологических представлений фино-угорских народов // Балто-славянские исследования 1981*. – *Наука*, Москва, 1982, с. 178; *Мифы народов мира*, II, *op. cit.*, p. 567.
- ⁹³ M. Eliade. *Zalmoxis... op. cit.*, p. 87–89.
- ⁹⁴ Дж. Дж. Фрэзер. *Фольклор в Ветхом Завете*. – Издательство политической литературы, Москва, 1985, с. 22.
- ⁹⁵ *Latvių pasakos... op. cit.*, p. 263–264.
- ⁹⁶ M. Eliade. *From Primitives to Zen... op. cit.*, p. 85, Nr. 46; D. Coxhead, S. Hiller. *Dreams: Visions of the Night*. – Thames and Hudson, New York, 1990, p. 3.
- ⁹⁷ M. Eliade. *Australian Religions: An Introduction*. – Cornell University Press, Ithaca and London, 1973, p. 68.
- ⁹⁸ J. Campbell. *The Mythic Image*. – MJF Books, New York, 1974, p. 1, 160; M. Leon-Portilla. *Op. cit.*, p. 56
- ⁹⁹ *Легенды, мифы и сказки индейцев майя* (ответственный редактор и составитель Г. Г. Ершова). – Российский государственный гуманитарный университет, Москва, 2002, с. 17.
- ¹⁰⁰ R. Sondaitė. *Mitas ir nauda Zhuangzi „Palaimingose klajonėse“ // Acta Orientalia Vilnensia*, I. – Vilniaus universiteto leidykla, 2000, p. 108; žr. M. Eliade. *From Primitives to Zen... op. cit.*, p. 604–605, Nr. 298 ir kt.
- ¹⁰¹ D. Coxhead, S. Hiller. *Op. cit.*, p. 4; Džuang Dži ištraukos lietuviškas vertimas iš R. Sondaitė. *Op. cit.*, p. 107.
- ¹⁰² D. Ming-Dao. *365 Dao įžvalgos kasdienai*. – *Trigrama*, Kaunas, 2000, p. 2, 137, 152, 317.
- ¹⁰³ J. Campbell. *The Mythic Image, op. cit.*, p. 7.
- ¹⁰⁴ Ten pat, p. 6 (žr. p. 512), plg. p. 7, 16 (išsakoma nuomonė, kad labai panašus daug senesnis Osirio atvaizdas senovės Egipte irgi mena jį miegantį ir sapnuojantį šį pasaulį), 144, 497; XVIII a. tapybos pavyzdį ta pačia tema žr. D. Coxhead, S. Hiller. *Op. cit.*, p. 65.
- ¹⁰⁵ H. Zimmer. *Myths and Symbols in Indian Art and Civilisation* (edited by J. Campbell). – *Pantheon Books*, New York, 1946, p. (8), 27–34, 194.
- ¹⁰⁶ *The Principal Upaniṣads, op. cit.*, p. 810.
- ¹⁰⁷ A. Beinorius. *Op. cit.*, p. 418 (*gandharvai* – dangiškieji pusdieviai), plg. 412–413, 434–435 ir toliau.
- ¹⁰⁸ M. Eliade. *From Primitives to Zen... op. cit.*, p. 616, Nr. 301.
- ¹⁰⁹ *Advaita Bodha Deepika: Lamp of Non-Dual Knowledge*. – Sri Ramana Ramam, Tiruvannamalai, 1979, p. 17; žr. 15, 68, 70, 100 ir kt.
- ¹¹⁰ Bhagavān Śrī Ramaṇa Maharṣi. *Pažinti Save* (iš anglų kalbos vertė V. K. Deksnienė ir K. Seibutis). – *Soham*, Vilnius, 2017, p. 113–114, plg. 62, 136. Vietoj *proto* geriau tikrų *aumuo* ar *menta*, nes tai, apie ką kalbama, tikrai ne „protas“ (žr. 1 sk.).
- ¹¹¹ Swami Vivekananda. *Vedanta: Voice of Freedom* (edited and with Introduction by Swami Chetanananda, foreword by C. Isherwood, preface by H. Smith). – *Vedanta Society of St. Lotus*, New York, 1990, p. 28, 65–66, 258.
- ¹¹² Сатпрем. *Шри Ауробиндо, или путешествие сознания*. – Издательство Ленинградского университета, 1989, с. 271.
- ¹¹³ A. Beinorius. *Op. cit.*, p. 399, 400; žr. 188.
- ¹¹⁴ Ten pat, p. 125; plg. 146–147.
- ¹¹⁵ *Buddhist Texts through the Ages* (translated and edited by E. Conze). – *Oneworld*, Oxford, 1997, p. 213 (žr. 214–215), Nr. 183.
- ¹¹⁶ Ten pat, p. 177–178, Nr. 165.
- ¹¹⁷ *Encyclopedia of Religion, op. cit.*, p. 2488.
- ¹¹⁸ *Sacred Tibetan Teachings on Death and Liberation: Texts from the Most Ancient Traditions of Tibet* (prefaced by Namkhai Norbu, translation and commentary by G. Orofino). – Prism Press, Bridport, Great Britain; Unity Press, Lindfield, Australia, 1990, p. 31, 52.
- ¹¹⁹ Ch. Trungpa. *The Myth of Freedom and the Way of Meditation* (edited by J. Baker and M. Casper). – *Shambhala*, Boston & London, 1991, p. 157.
- ¹²⁰ Originale *The Tibetan Book of Living and Dying*, ir kadangi tai aki-vaizdi aliuzija į vadinamąją *Tibeto mirusiųjų knygą*, angl. *The Tibetan Book of the Dead*, tai ir Sogjalo Rinpočės knygos pavadinimą tiksliau būtų versti atitinkamai „Tibeto gyvųjų ir mirštančiųjų knyga“.
- ¹²¹ Sogjalas Rinpočė. *Tibetiečių gyvenimo ir mirties knyga*. – *Mijaiba*, Kaunas, 2011, p. 250.
- ¹²² Ten pat, p. 39, 41, 53, 54, 354. Ir čia vietoj *proto* geriau tikrų *aumuo* ar *menta*.
- ¹²³ Ten pat, p. 63, 94.
- ¹²⁴ H. V. Guenther. *The Tantric View of Life*. – *Shambala*, Berkeley–London, 1972, p. 122.
- ¹²⁵ Thich Nhat Hahn. *Senasis baltųjų debesų kelias: Budos pėdsakais*, I. – *Mijaiba*, Kaunas, 2003, p. 138, žr. 156, 184, 193.
- ¹²⁶ *Pasaulinės literatūros biblioteka, op. cit.*, p. 143.
- ¹²⁷ M. Э. Матве. *Op. cit.*, p. 225.
- ¹²⁸ H. Corbin. *Spiritual Body and Celestial Earth: From Mazdean Iran to Shī'ite Iran*. – Princeton University Press, London–Princeton, 1990, p. 152, žr. 148–149, 153; H. Corbin. *Mundus Imaginalis, or the Imaginary and the Imaginal // Spring: An Annual of Archetypal Psychology and Jungian Thought*. – Spring Publications, Zürich, 1972, p. 10; X. Удам. «Новое творение» в суфизме // *Труды по знаковым системам*, XII: *Структура и семиотика художественного текста*. – Тартуский государственный университет, 1981, с. 40.
- ¹²⁹ A. Uždavinyš. *Simbolių ir atvaizdų interpretacijos problema senovės civilizacijose*. – *Sophia*, Vilnius, 2006, p. 23.
- ¹³⁰ Hērakleitas. *Fragmentai* (graikišką tekstą parengė, vertė, įvadą ir komentarus parašė M. Adomėnas). – *Aidai*, Vilnius, 1995, p. 37, žr. 112–113.
- ¹³¹ Platonas. *Valstybė* (iš senosios graikų kalbos vertė J. Dumčius). – *Mintis*, Vilnius, 1981, p. 267–268.
- ¹³² Platonas. *Sokrato apologija* (iš graikų kalbos vertė ir vertėjo žodį parašė N. Kardelis). – *Aidai*, Vilnius, 2009, p. 93–95.
- ¹³³ P. Hadot. *Antikos filosofija – kas tai?* – *Aidai*, Vilnius, 2005, p. 115–116.
- ¹³⁴ H. Jonas. *Op. cit.*, p. 68–70 ir toliau, 84–85, 92; bene iškalbingiausias pavyzdys – gnostinė *Tiesos Evangelija* (E. Pagels. *The Gnostic Gospels*. – *Vintage Books*, New York, 1979, p. 125–127; *The Nag Hammadi Library... op. cit.*, p. 45). Apie pirminę nuodėmę kaip Adomo prarastą sąmoningumą, užmigimą ir šitaip atsiradusį šį sapno

- pasaulį dar žr. Г. Виденгрэн. Мани и манихейство. – Евразия, Санкт-Петербург, 2001, с. 94, 97; М. Элиаде. Азиатская алхимия: Избранные сочинения. – Янус-К, Москва, 1998, с. 306, 313, 396.
- ¹³⁵J. Campbell. *Herijos su tūkstančiu veidų. – Tyto alba*, Vilnius, 2019, p. 289.
- ¹³⁶G. van der Leeuw. *Religion in Essence and Manifestation*, I–II. – Harper & Row, New York and Evanston, 1963, p. 554; žr. J. Campbell. *The Mythic Image*, op. cit., p. 1.
- ¹³⁷J. Campbell. *The Mythic Image*, op. cit., p. 1 ir kt.
- ¹³⁸B. Pascal. *Mintys* (iš prancūzų k. vertė A. Tamošaitis SJ). – *Aidai*, Vilnius, 1997, p. 118, Nr. 386; 132, Nr. 434.
- ¹³⁹Dž. Berklis. *Traktatas apie žmogiškojo pažinimo principus* (iš anglų kalbos vertė, įvadinį straipsnį parašė ir paaiškinimus parengė A. Nesavas). – *Mintis*, Vilnius, 1988, p. 79. Čia vėlgi vietoj proto geriau tiktų *aumuo* ar *menta*.
- ¹⁴⁰A. Schopenhauer. *Parerga ir paraliopomena: Filosofiniai samprotavimai apie filosofiją, būtį, kančią, grožį, moteris ir savižudybę. – Pradai*, Vilnius, 2001, p. 67–68, 69 (žr. ištisai toliau), 73, 114, dar žr. 167, 189; taip pat J. Campbell. *The Mythic Image*, op. cit., p. 490.
- ¹⁴¹J. Ortega y Gasset. *Mūsų laikų tema ir kitos esė* (sudarė A. Andrijauskas, iš ispanų kalbos vertė R. Samuolytė). – *Vaga*, Vilnius, 1999, p. 23.
- ¹⁴²C. G. Jung. *Atsiminimai, vizijos, apmąstymai*, op. cit., p. 443, žr. ištisai 442–443; plg. C. G. Jung. *The Structure and Dynamics of the Psyche*. – Princeton University Press, 1981, p. 431.
- ¹⁴³M.-L. von Franz with C. Drey. *Conversations on Aion // Lectures on Jung's Aion by Barbara Hannah and Marie-Louise von Franz*. – Chiron Publications, Wilmette, Illinois, 2008, p. 180.
- ¹⁴⁴M.-L. von Franz. *Alchemical Active Imagination*. – University of Dallas, Texas, 1979, p. 111; plg. M.-L. von Franz. *Individuation in Fairy Tales*. – Shambhala, Boston & London, 1990, p. 29–30.
- ¹⁴⁵J. Hillman. *Psichologijos re-vizija // Liaudies kultūra*, 2000, Nr. 6, p. 64; J. Hillman. *Re-Visioning Psychology*. – Harper Perennial, USA, 1992, p. 23.
- ¹⁴⁶V. E. Frankl. *Žmogus prasmės akivaizdoje* (iš vokiečių kalbos vertė A. Merkevičiūtė). – Katalikų pasaulio leidiniai, Vilnius, 2010, p. 36–37.
- ¹⁴⁷J. Kabat-Zinn. *Wherever You Go, There You Are: Mindfulness Meditation in Everyday Life*. – Hyperion, New York, 2005, p. 3, 26, 271.
- ¹⁴⁸Пословицы русского народа В. И. Далья. – Русский язык, Москва, 2004, с. 236.
- ¹⁴⁹K. Vosilytė. *Palyginimų žodynas*. – Lietuvių kalbos institutas, Vilnius, 2014, p. 390; *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*, op. cit., p. 237; *Lietuvių kalbos žodynas*, XII, p. 143, 145.
- ¹⁵⁰Ožkabalių pasakos ir sakmės (surinko J. Basanavičius). – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2001, p. 267, Nr. 172.
- ¹⁵¹*Antano Baranausko pasakos, III: Jonis medžioklis: surinktos Žemaitijoje*. Parengė K. Aleksynas. Panevėžys: E. Vaičekausko knygos leidykla, 2009, p. 114, Nr. 48.
- ¹⁵²A. Petrauskienė. *Karas ir šventės: Partizanų švenčių ir atmintinų datų kalendorius // Liaudies kultūra*, 2018, Nr. 4, p. 82.
- ¹⁵³Iš *Panevėžio krašto tautosakos, II: Panevėžio krašto pasakos, sakmės, dainos, smulkioji tautosaka, tarmiški tekstai, etnografijos, istorijos žinių fragmentai* (sudarytojas E. Urbonas). – UAB *Panevėžio sp.*, Panevėžys, 2003–2006, p. 489.
- ¹⁵⁴G. Šmitienė. *Linkėjimai čia visomis progomis tie patys – laisvės ir namų: Kazimieros Kairiūkštytės-Galaunienės laišakai iš tremties (1953–1955) // Tautosakos darbai*, t. 53. – LLTI, Vilnius, 2017, p. 205.
- ¹⁵⁵Vydūnas. *Raštai, I*. – *Mintis*, Vilnius, 1990, p. 43.
- ¹⁵⁶Vydūnas. *Raštai, III*. – *Mintis*, Vilnius, 1992, p. 295–299.
- ¹⁵⁷*Tautosaka, esanti „Lietuviškų vardu klėtėlėje“ // Prūsijos lietuvių dainos* (surinko V. Kalvaitis). – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 1998, 354–355, Nr. 181.
- ¹⁵⁸K. Donelaitis. *Metai ir pasakėčios*. – *Baltos lankos*, Vilnius, 1994, p. 70.
- ¹⁵⁹Žr. D. Rauskas-Daukintas. *Mitiniai vaizdiniai Donelaičio „Metuose“*. – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2016, p. 21–31 (§ 2), 207–211 (§ 41).
- ¹⁶⁰J. Biliūnas. *Ir rados stebuklas: Apsakymai, apysaka, literatūros kritika*. – Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, Vilnius, 2007, p. 222.
- ¹⁶¹K. G. Milkus. *Pilkainis: poezija, proza*. – *Vaga*, Vilnius, 1990, p. 68–69, žr. 436.
- ¹⁶²Maironis. *Lyrika*. – *Vaga*, Vilnius, 1988, p. 56; plačiau žr. D. Rauskas-Daukintas. *Maironis – praamžės tradicijos dainius*. – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2016, p. 144–146 (§ 30).
- ¹⁶³O. Milašius. *Poezija* (vertė V. Petrauskas). – *Vaga*, Vilnius, 1981, p. 231, 295.
- ¹⁶⁴O. Milašius. *Vienatvė, mano motina* (vertė A. Vaičiulaitis ir kt.). – *Scena*, Vilnius, 1994, p. 15.
- ¹⁶⁵J. Baltrušaitis. *Dulkės ir žvaigždės*. – Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, Vilnius, 2013, p. 127, 294 (pirmoji ištrauka parašyta lietuviškai, antroji – iš rusų kalbos versta L. Brogos, originalą žr. 294).
- ¹⁶⁶S. Nėris. *Raštai, I* – *Vaga*, Vilnius, 1984, p. 218, 219, 332, 342.
- ¹⁶⁷Ten pat, p. 56, 230, 261; II, p. 202–204, 221.
- ¹⁶⁸V. Mykolaitis-Putinas. *Lyrika*. – *Vaga*, Vilnius, 1982, p. 139.
- ¹⁶⁹V. Mačernis. *Sielos paveikslas*. – *Vyturys*, Vilnius, 1993, p. 132.
- ¹⁷⁰Bern. Brazdžionis. *Poezijos pilnatis*. – Lietuvos kultūros fondas – *Sietynas*, Vilnius, 1989, p. 147, 228, 244.
- ¹⁷¹*Broniaus Krivicko raštai*. Parengė V. Gasiliūnas. – Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Vilnius, 1999, p. 156.
- ¹⁷²Ten pat, p. 39.
- ¹⁷³P. Širvys. *Aš beržas: Poezija ir laišakai*. – Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, Vilnius, 2014, p. 100.
- ¹⁷⁴K. Bradūnas. *Prie vieno stalo*. – *Vaga*, Vilnius, 1990, p. 41, 210.
- ¹⁷⁵M. Martinaitis. *Atmintys*. – Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, Vilnius, 1995, p. 12, Nr. III.
- ¹⁷⁶M. Martinaitis. *Vainikas: Rinktinė*. – *Vaga*, Vilnius, 1981, p. 185.
- ¹⁷⁷J. Juškaitis. *Dešimt žodžių jazmino žiedui*. Iš 1950–1981 metų eilėraščių. – *Vaga*, Vilnius, 1984, p. 112, 133.
- ¹⁷⁸Just. Marcinkevičius. *Vienintelė žemė*. – *Vaga*, Vilnius, 1984, p. 27, 38.
- ¹⁷⁹V. Braziūnas. *Voro stulpas*. – *Vaga*, Vilnius, 1986, p. 106, 117, 126.
- ¹⁸⁰J. Strielkūnas. *Tas kraštas*. – *Vyturys*, Vilnius, 1989, p. 83.
- ¹⁸¹*Lyg įžanga į Requiem* (sudarytojas K. Subačius). – *Naujoji Romuva*, Vilnius, 2008, p. 234–235.
- ¹⁸²A. Grybauskas. *Toli blizga*. – *Homo liber*, Vilnius, 2017, p. 39.
- ¹⁸³R. Stankevičius. *Kertinis skiemuo*. – Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, Vilnius, 2015, p. 43.
- ¹⁸⁴J. Janonis. *Raštai*. – *Vaga*, Vilnius, 1981, p. 170; *Biržų krašto tautosaka* (užrašė J. Janonis ir M. Janonienė, parengė K. Aleksynas). – *Vaga*, Vilnius, 1982, p. 8; *Lietuvių kalbos žodynas*, XVII, p. 257.
- ¹⁸⁵A. A. Jonynas. *Tiltas ir kiti eilėraščiai*. – *Vaga*, Vilnius, 1987, p. 137.
- ¹⁸⁶D. T. Suzuki. *Living by Zen* (edited by Ch. Humphreys). – Rider & Company, London, 1972, p. 13; plg. D. T. Suzuki. *The Field of Zen*, op. cit., p. 76.
- ¹⁸⁷C. G. Jung. *Symbols of Transformation: An Analysis or the Prelude to a Case of Schizophrenia*. – Princeton University Press, 1990, p. 417.
- ¹⁸⁸C. G. Jung. *Aion: Researches into the Phenomenology of the Self*. – Princeton University Press, 1978, p. 148.
- ¹⁸⁹C. G. Jung. *Psychology and Alchemy*. – Princeton University Press, 1980, p. 25.
- ¹⁹⁰C. G. Jung. *Atsiminimai, vizijos, apmąstymai*, op. cit., p. 351–352.
- ¹⁹¹M.-L. von Franz. *Patterns of Creativity Mirrored in Creation Myths*. – Spring Publications, Zürich, 1972, p. 8, 10, 13, 14, 149, dar žr. 108–109, 328.
- ¹⁹²C. G. Jung. *The Basic Writings of C. G. Jung*. – New York, 1959, p. 302.
- ¹⁹³C. G. Jung. *Mysterium Coniunctionis: An Inquiry into the Separation and Synthesis of Psychic Opposites in Alchemy*. – Princeton University Press, 1977, p. 253.
- ¹⁹⁴К. Г. Юнг. *Психология переноса; Статьи*. – Ваклер, Рефл-Бук, Москва, 1997, с. 114–115.
- ¹⁹⁵Komentaruose knygoje H. Zimmer. *Myths and Symbols... op. cit.*, p. 45.
- ¹⁹⁶В. Н. Топоров. *Др.-греч. сѣт- и др. (знаковое пространство, знак, мотивировка обозначения знака; заметки к теме) // Балканские чтения, I: Балканские древности*. Институт славяноведения и балканистики, Москва, 1991, с. 3.
- ¹⁹⁷A. B. Keith. *The Religion and Philosophy of the Veda and Upanishads*, I–II. – Motilal Banarsidass, Delhi, 1998, p. 300; H. Oldenberg. *The Religion of the Veda*. Motilal Banarsidass, Delhi, 1993, p. 220.
- ¹⁹⁸Žr. ten pat; dar M. Eliade. *Myths, Dreams, and Mysteries: The Encounter between Contemporary Faiths and Archaic Reality*. – Collins, London and Glasgow, 1968, p. 146–148; M. Eliade. *Yoga: Immortality and Freedom*, op. cit., p. 106–111 ir daug kur kitur.
- ¹⁹⁹*The Principal Upanishads*, op. cit., p. 548.
- ²⁰⁰M.-L. von Franz. *Patterns... op. cit.*, p. 130, 131, 143.
- ²⁰¹Ten pat, p. 148, 149 (žr. ištisai 144–149).
- ²⁰²E. Neumann. *The Origins and History of Consciousness*. – Pantheon Books, New York, 1954, p. 329.
- ²⁰³E. Huserlio fenomenologija // *Egzistencijos filosofija: istorija ir dabartis*. Sudarė A. Šliogeris. – *Mintis*, Vilnius, 1981, p. 77–82.